

Знаменити Срби XIX-ог вијека.

„И Српски је Народ предао вјечности свој деветнаести вијек... Обично се узима, да је минуло стољеће дошло наглашено страшним бурама; да му је на освитку судбина намијенила задаћу обухватити крупна и необична дјела народâ и појединаца на свима пољима, гдје се снага рода људскога имала објавити. У суморном завршетку минулога стољећа многи су о њему изrekli суд који, у кратко сведен, гласи: деветнаести је вијек оставив највећу задаћу своју, највидније обиљежје бића свога — питање о народности — неодлучено! И Српски Народ може потписати тај суд. Па ипак — минуло стољеће не прође за Народ Српски тихо ни на празно. Ако Народ Српски и биљежи у њему многе преварене наде и многе отклоњене успјехе, ипак је радом својим, борбом на свима пољима часнога дјелања, не само казао свијету да је жив, већ је дао толике доказе свога узвишенога и племенитога бића, да је извојевао себи права и признања у колу просвећених народа европских, да је задобио за се љубав и одушевљење највећих умова и најбољих представника првих народа. А како Српски Народ стајаше у деветнаестом вијеку међу својом словенском браћом? Мјесто одговора довољно је сјетити се колико интереса за њ, колико љубави према њему, показиваху словенски бесмртници: Копитар, Добровски, Шафарик, Востоков и онај сјајни поменик њихових другова из свих племена словенских.

Па шта бијаше то што у томе стољећу изазва толику пажњу просвећенога свијета према васцијелом Народу Српском? Многе су одлике тога доба: праска пушака, која у лијепој Шумадији објави да је настало ново доба; звекет ханџара, који у кршној Црној Гори нигда и не бијашу стављани у корице; њима слична борба готово у свима другим покрајинама српским а у различитим периодима минулога стољећа; пробуђен дух на-

родни, који се у свој величини својој јави у класичним народним пјесмама српским. Ту бијаху, посебице, први синови рода нашега: умни Доситије, ђенијални Вук, учени Даничић, неуморни Панчић, заслужни Мушицки и Милутиновић, бесмртни Његош и Бранко, учени Томазео и Пуцић, благи Боројевић и мудри Љубиша, изрази душе народне: Вишњић и слијепи Ђуро, велики добротвори: Зелић и Текелија, Гавриловић и Игуманов. А шта тек да речемо за владику Светога Петра, за Војда Карађорђа, за првога Кнеза Милоша Великога, за див-јунаке: Бирчанина, Ненадовића, Синђелића, Хајдук-Вељка? А колики је, опет, списак свих оних великана из свих покрајина српских, који достојно могу стати поред наведених великих имена!... Ко их гледа блијеште му се очи!

И сад — хоћемо ли та, и таква, имена предати само историји, да се њиховим дјелима диве тек позни нараштаји, да се тек нека покољења на њима уче како треба за народ живјети, радити и мријети? Или ћемо — за срећу своју, за славу рода свога — заћи са сјајним помеником именâ њихових по свему Српству, од дома до дома, од школе до школе, из цркве у цркву, са славе на саборе, и показати своме Народу шта је дао дух његов у минуломе стољећу, те га храбрити новом снагом и изазивати на нова, Богом благословена, дјела? На таква се питања одговор сâм собом јавио: не плашећи се труда ни жртава, бригâ и несаницâ; не бојећи се да нас Народ неће разумјети; не очекујући да нас неће потпомоћи; а у увјерењу да тиме вршимо своју српску дужност —

Српска Штампарија у Загребу прегла је да Народу Српском дâ дјело, у коме ће се — сликом и ријечју — огледати велики дух његов у најбољим му синовима из свих земаља у којима Србин живи, те још једном изазвати признање ученога туђега свијета према богатом духу рода нашега. То се дјело зове: *Знаменишти Срби деведнаестог вијека.**)

*) Дјело ће изаћи у 36 свезака, свакога мјесеца тачно по једна свеска, почињући мјесеца 1. (14.) јула 1901. год.

Свака ће свеска имати по шест ликова, који ће бити израђени на незезаним посебним картонима. Послије сваких шест ликова долазе кратки животописи тих личности. Они ће се штампати на најфинијој хартији исте величине, и тај ће дио имати своју засебну пагинацију, која ће се продуљивати из свеске у свеску тако, да ће се на завршетку моћи тај књижевни дио — који ће тада добити свој посебни натписни лист с потребним предговором, прегледом садржине и регистром — издвојити и засебно повезати као књига што објашњава ликове, који се могу по вољи и личном нахођењу различито разређивати. Нарочита је пажња обрађена на савршеност умјетничке израде, која је повјерена најбољим таквим заводима у Јевропи. Управа Српске Штампарије је увјерена да неће бити постидна ни пред својима ни пред туђинима.

Велики је, хвала Богу, избор који даје једновијековни живот васцијелога Народа Српскога. Да би, пак, у одабирању грађе било и реда и поступности, узет је у главном за основу ред хронолошки. Али ће се од њега и одступати у неколико — управо само у толико колико је потребно да свака свеска приказује, по могућности, пријеглед већег броја српских покрајина, и да, по занимању и карактеру лица, буде што разноврснија и интереснија. Имајући све то на уму, прве три свеске доносе ове ликове с кратким животописима:

I. Доситије Обрадовић, владика Петар I, Карађорђе Петровић, Кнез Милош Велики, Сава Текелија, Филип Вишњић.

II. Никола Луњевица, митрополит Стефан Стратимировић, Вук Ст. Караџић, Јован Гавриловић, Кнез Иво Семберац, Сима Игуманов.

III. Јеврем Обреновић, Алекса Ненадовић, Илија Бирчанин, Сима Ненадовић, Димитрије Давидовић, Никола Томазео.

Сви су културни народи већ добили овакве прегледе својих знаменитих људи у XIX. вијеку. Сад га, у име Божје, добија и Српски Народ, до кога стоји да и овом приликом потврди свој положај на Словенском Југу, да покаже и докаже осталој браћи нашој Словенима, па и туђину, да је српски народ крај небројених патња и зала знао себе одржати и одњеговати синове, којих се васцијело Српство с поносом сјећа и којима се подичити може. Ми предајемо српском двадесетом вијеку као аманет ово српско дјело, нека га чува и поштује, нека се на њега угледа, јер сумњамо, да ће и једно будуће стољеће бити у стању, да у таким групама однегује синове као што је то учинио XIX. вијек. То бјеше буран вијек за васцијело Српство, јер се у њему пружаху такве прилике: да се могао одликовати владар, војсковођ, јунак, пјесник, књижевник, композитор и добротвор. Да ли ће те прилике пружити и двадесети вијек, то је питање, *па баш за то прегнимо сви да узмогнемо ово огромно дјело крају привести*, јер оно ће нам бити за вјечита времена од велике користи, а служиће нам на дику и понос.“

*

Оваким патриотским ријечима обратила се Српска Штампарија из Загреба на васколико Српство и позвала га, да учини своју дужност и да ово спомен-дјело искрено потпомогне, е би оно без великих препона могло да допре и у најсиромашнији дом српски. О великој користи и узвишеној цијељи овога поменика свако се могао увјерити из прогласа Српске Штампарије, па с тога и ми, схватајући правилно и потпуно његов значај, на *овом мјесту* позивамо, са своје стране, све своје пријатеље, да без оклијевања похитају у сусрет овоме знаменитом предузећу, које ће раскомаданом Српству пружити дјело, „у коме ће се — сликом и ријечју — огледати велики дух његов у најбољим му синовима из свих земаља у којима Србин живи.“

Прије но што се приступило извршењу овога предузећа, управа се споразумила с највиђенијим књижевницима српским и у стању је објавити да су сви, на које се обратила обећали своју помоћ да замисао буде што боље изведена. Та ће господа бити на руци Г. Андри Гавриловићу, професору, у Биограду, који је главни уредник овога дјела.

Управа се споразумила и са нашим српским умјетницима сликарства, који на овоме дјелу већ у велико и раде. Наш врли и признати умјетник Г. Урош Предић израдио је натписни лист, који је на проспекту оштампан.

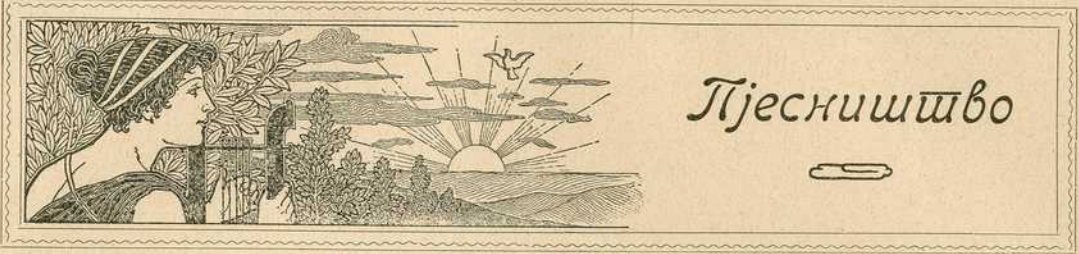
Прве три свеске већ су готове. Нарочито се сачекало, да се ове три свеске сустигну, само да би се поштованој публици показало и доказало, да се овај посао најозбиљније предузео, те да нема никакве бојазни, да би се започето дјело могло прекинути. Прва свеска разашаће се 1. (14.) јула 1901. год.

Управа је у ово највеће и најзнаменитије књижевно издање српско уложила огромна средства материјална, што ће лако појмити свако, који је и мањи сличан посао кушао. Али да би издање ово, коме је циљ и да оплемени и да поучи, што више продрло у Народ, одредила се најнижа цијена која се могла учинити, а то је:

свака свеска стаје 3 круне или 4 динара.

Ко жели да се претплати на ово цјелокупно монументално дјело, нека пошље поштанском упутницом 3 круне (или 4 динара) и тачно своју адресу, на *Управу Српске Штампарије у Загребу*, а будуће свеске слаће се тачно свакога првога у мјесecu.

За ове крајеве претплату прима и наша Администрација и Издавачка Књижарница Пахера и Кисића.

Пјесништво

БОЖЈА ПОРУКА

из Прозаида Змајовиних.

Погодио се Бог са Ђаволом да поделе време: дани да остану Божји, а ноћи да добије Ђаво.

Ђаво се томе радовао, ал људи, кад то чуше, јако се уплашише и узнемирише. По-
Загреб.

слаше Богу једног голуба, да га пита, шта сад да раде, да им Ђаво не науди..... Голуб се брзо врати са овом поруком од Бога: „Ко хоће да се сачува од ђавола, нека ноћу спава!“

О, ПУТНИЧЕ...

О, путниче из даљине,
Ако твоје срце гине
За љепотом, коју ниће
Нити позна, нити виће,
За љепотом коју само
Рај у себи скрива тамо,
А ти ходи
И походи
Мој лијепи родни крај!

Гле, што до сад гледо ниси:
Плава брда, сјајни виси,
Подупиру небо наше
А под њима равне паше
И лијепа мирна села
Поздрављају бистра врела,
А ко лаки, драги снови,
Б'јела јата — голубови
У златни се губе сјај.

О, лијепа, земљо драга,
У теби су сва ми блага!
У теби је срећа моја!
У теби ми дух пропоја!
Па до гроба, тебе, мајко,
Твој ће синак љубит' жарко,
И у срећи, болу твојем,
Ти ћеш бити срцу моме,
Свети олтар, златни рај!

Овдје цв'јеће гледи на те,
Тамо слатки звук се њија,
А на руже и гранате,
Код прамење сњежно, благо,
Лептирова јато драго
Своја лака крила свија —
А до плавих вода они',
Куд пастирка стадо гони,
Позлаћени шуми гај.

Свуда живот! Свуда здравље!
У тополи пјева славље,
Вјетрић струји и на крилу
Златним зраком носи свилу,
А далеко р'јека чиста
У широком пољу блиста
И ко поздрав драг и мио
Њезин слатки шумор тио
У мили те зове крај.

Чича-Јордан

Једна слика

— Стеван Сремац —

НАСТАВАК*)

II.

Сад је чича-Јордан опет ашчија, а не треба ни да кажем, да му ашчиница добро ради; ради, вала, и лети и зими, као што је до сад радила и свака она башта у којој је чича-Јордан пударисао.

Ашчиница је била на угледном месту, на ударцу. Имала је и своју фирму; на грдном гвозденим плеху стоји накићено руком вечито пијаног молер-Мише: *»Ашчиница Јордана Симјановића код севапа«*, а готово би боље било да је послушао неке који су му саветовали да метне *»Код Алајбегове сламе«* или *»Код Болечке механе«*. Јер је, доиста, ова ашчиница силно опомињала на стару Болечку механу, која је већ и пословицу прешла, и за коју се говорило због добротe и расејаности старога механџије: *»Бог да прости на Болеч мејану; једосмо, писмо, не платисмо, — и кусур добисмо!«* — Испод написаног има и слика а испод слике написан дијалог, све руком споменутога Мише молера. Његова је, кажу, и идеја а и израда идеје. Насликата су, наима, два човека, један ужасно дебео а један опет ужасно мршав, и пита дебељко мршаваго: *»За име божије, где се ви храните?«* А мршави му одговара: *»Ја се храним тамо код Јохана Швабе!«* — *»Зато сте тако мршави!«* — *»А ви, где се ви раните?«* пита мршави дебелогa. — *»Ја се храним — вели дебељко и левом се руком глади по трбуху а десном, која је неспретна као и лева, поносито показује доле на чича-Јорданова врата*

— ево овде код православног Србина, гостољубивог чича-Јордана!« — Је ли то молер-Мишина баш оригинална идеја, или је само позајмљена, то писац не може тврдити, — али, да је чича-Јорданова ашчиница, и иначе добро посећена, због те фирме била још боље посећивана — то је као свето!

Била је на згодном месту, па привлачила и спољашношћу и унутрашношћу својом. Споља угледна а изнутра и лепо намештена, и пространа као мало која ашчиница. На једном дувару насликан тврди Качаник, и скоро у природној величини — неизоставни у млекациницама и ашчиницама — Краљевић Марко на шарцу и Муса Кесеџија, али све то у оном моменту, кад Марко има две главе, једну своју на раменима и другу, Мусину, у рукама, а Муса Кесеџија ни једну, него му из подуже шије шикља крв као из закланог пилета. На другом је зиду еснафско писмо чича-Јорданово а више њега светац чича-Јорданов, слава његова. То је икона Св. Ђурђа пред којом се палило кандило уочи сваке Недеље и сваког празника. Њом је чича-Јордан клео рђаве платише, плашио атеисте препаранде, а оне халаве муштерије уподобљавао насликаној неситој аждаји коју пробада св. Ђурђе, али која је тако невешто насликана да пре изгледа да се од голицања копљем кида од смеха, него да издише и испушта своју погану душу (ако је, то јест, уопште и имала). Испод еснафског писма било је прилепљено неколико прокламација, престоних беседа и адрџа већине и мањине скупштинске. За тим неколико умесних полицијских наредаба односно вођења паса на узици метар дугачкој, наредба којом се забрањује пљување по тротоару у интересу драгоценог здраља мештана. На трећем зиду била

*) Види 2. број *Зоре* од ове године.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

је слика Скендербега, књаза Милоша и Михаила по укусу чича-Јордана; даље Бихнер и Спенсер, Либкнехт и Писарев по укусу препаранада; и, на послетку, ту су и неке слике исечене из илустрованог часописа »Ueber Land und Meer-a«: нека принцеза Липе-Детмолдска и неки мали принц Саксен-кобур-Готски у плундрама и још неке Швабе и Швабице у цивилу и у униформи, Бог ће га знати по чијем укусу! — Све је то полепљено по дувару као и слике једне вршаће машине, силне корице од цигар-папира и илустрован ценовник неке фабрике мебла.

Али »мебл« своје радње, »механски једек« названи, изгледа да чича-Јордан није купио из трговине коју, рекао бих, препоручиваше оним ценовником на зиду. Јер и клупе, и столице, и дугачки столови, били су од просте, мрко обојене чамовине, све рукотвор Гаје Тишлера који имађаше златне руке, али проклета она његова гуша, што добије то попије, и с тога је увек у ходу заплетао ногама а у говору језиком.

За тим столовима било је увек света а највише их је, наравно, било у подне и у вече. Већ само име »ашчиница« казује и каква је публика долазила да се поткрепи ту јелом и пићем. Пићем, велим, јер чича-Јордан је имао и механско право, право да точи и крчми пиће. А точио је чисто природно вино, јер није држао келнере са јако исеченим прслуцима, и у фраковима цал-келнере, па за то и није имао нужде да квару вино, које је он, у осталом, сматрао као светињу, јер се њиме православни хришћански свет причешћује.

Сем доброга вина — због кога су свраћали ту и угледнији пензионари, па чак и дјејствителни, онако мало виши, чиновници — имао је и добре ракије, шљивовице и комовице, и

још многе друге, од разних трава начињене и у редове поређане, тако да му је једна страна ашчинице изгледала формално као апотека, у толико више и потпуније, што су му све флаше биле са етикетом, натписом; формално као у апотеци. На једној је флаши писало: »Рађија кад има човек муку на срце«, на другој »Рађија, од лек, кад заболи пупак«, на трећој »Рађија проти дерт кад га човек има«; на другима опет тако нешто. Чича-Јордан је искрено веровао у исцелителну моћ тих ракија; клео се свим на свету, и наводио примере, људе којима је помогла кад су већ и сами лекари дигли руке од паћеника. А Молер-Миша би, кад би се ту случајно десио, потврђивао и долавао, да он само с тога и долази и пије ракију, прво што му помаже, а друго што лекарима не верује па није луд да их помаже, и свакога саветује, да се на-њ угледа.

А иза вина и ракије није по квалитету изостало ни јело. Кујна чича-Јорданова била је на гласу. Многа сиротиња а тако исто и многи гурмани, знали су за њу. Колико се њих маторих бећара зарекло, кад се у хотелу наљуће на јело, и рекло: »Оће Бога ми да ме натерају, да учиним неку глупост — да се оженим!« Зарекло па порекло, чим се дохватило чича-Јорданове кујне. Сиротиња је ишла Јордану што је ту кујна јефтина, а гурмани, што је добра. Али и ако је кујна била добра, управо изврсна, ипак, држећи се оне изреке, да све »што се хвали, то се квару«, нису је ником хвалили ни препоручивали, него су је, као прави себичњаци, сами ревносно похађали и поштено плаћали.

Но и ако је била јефтина кујна, није јефтин био новац, и за то је било и вересије; сигурне вересије и пропале вересије. Чича-Јордан је,

истина, купио и приковао на зид оно срце од плеха, које се виђа по многим кафаницама, и на коме стоји наштампано: »на вересију не дајем, новац не позајмљујем, мјенице не потписујем!« Али је од ова три завета само овај последњи одржао, јер шта друго и казује она дугачка мушема са силним именима и цифрама, него да је чича-Јордан ипак остао онај стари чича-Јордан. Па као што се као пудар заричао, да ће да пребије и убије лопова, па то није никад учинио, — тако и сада као ашчија, поред свег заричања да ће да тужи, није ниједног рђавог платишу тужио суду. Него он пише а други крадом брише неплаћену вересију. А бивало је да и сам чича-Јордан побрише вересију, како плаћену тако често и неплаћену вересију, кад тако понекад (управо: почешће) искрсне какав неспоразум и обавештавање, — а, вала, какви су му многи гости били, — таквог неспоразума било је почешће.

Тек ће тако неки отпочети пошто се неко време ранио, па дошло до плаћања:

— Ама, ти му нешто много ту наређа и написа!

— Како, џанум, много?!

— Ама, па много!... Како, како то...

— Хехе, смеје се чича-Јордан, саг питах: »Како то?« Е, не бива, дете! Кад ручаш: »Охохо!«, — кад плаћаш: »Како то?!«

— Ама, цапа се онај, шта ти ја знам, шта си ти ту надрљао!...

— Па ти си писмен, белким! Ти убаво знаш што си поручаја, а знаш јоште поубаво и писмо!

— Море, отреса се овај, кој ће да ти зна те твоје јероглифе! Шта је то, какве су то цифре!?

Чича-Јордан је имао свој особити

систем бројева који није био ни римски ни арапски.

— Је л' не знаш писмо и јазију? пита га увређени чича-Јордан.

— Незнам! Вели овај, то нису ни аритметички ни алгебарски знаци.

— И неси ручаја код мен' и леб и сас леб!? пита га категорички чича-Јордан.

— Ама јесам... ал' се не сећам, да је толико много... Не памтим...

— А, не пантиш! Тако ли ће му бидне! Је л' то збориш?! пита га љутито чича-Јордан.

— Не памтим, ја!

— Е, лепо, кузум! И ја не треба да пантим! вели чича-Јордан и брише рачун! Ај', фађај си пут! Не си ми дужан ништо!... Кад моја леђа видим, — таг и теб' те да видим! — Тол'ко!

— Ама... ја... ка' велим...

— Јок, јок! Тол'ко се збори! Што поруча и попи, за то ич ти не тражим ни бешлак!... То си поручаја и попија за душицу покојнога ми татка Симјана. А саг фађај пут!... »Алиш-вериш« више с теб' веће немам!...

И са тим је свршено било. Чича-Јордан нит' га је тужио, нит' га је клео, него је само пребрисао неплаћен рачун и више није примао »Помоз-Бог« од таквог муштерије.

*

Па и ако је често тако радио, ипак му је, некако, рад фајде доносио!

— Бреее! узвикнуо би скоро свако вече чича-Јордан, кад би ради пребрајања пазара извукао чекмеце пуно пунцато бакра — бре, бре, бре!!! Пази, море! Што је пазар! па се зацени од смеха. Све краде, бре, брате, — и па даде Господ пуно чекмеце!

И доиста, тако је и било. Није баш свака пара од пазара доспела у чекмеце. Јер чича-Јордан је имао

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

још два помагача; помагаче у свему, у кувању, послуживању и наплаћивању пазара, а то су Апостол и Ванђел којима света њихова имена нису могла очувати да не подлегну неким и неким земаљским слабостима. Њих тројица, дакле, чича-Јордан, Апостол и Ванђел, служе и наплаћују и спуштају у једно чекмеце све дотле, док се оно не напуни дупком; док се не напуни тако, да не може више ни шаранова љуска да стане. А кад извири први марјаш, онда чича-Јордан почне метати за силав пазар, а угледајући се на њега, тако раде и Апостол и Ванђел, с том само разликом, што чича-Јордан своје после дода при пребрајању пазара, а Апостол и Ванђел опет сваки своје закопавају; јер сваки је имао своје, само њему знано, сокровиште у земљи.

И то је слутио чича-Јордан. Али пошто му је то само смешно било, то није много ни трагао; а и тешио се и тиме, што је, хвала Господу, у стању, да њега краду а не он друге. А гледао им је кроз прсте још и с тога, што су ту ману заглађивали другим јаким хришћанским врлинама, а наиме: што су се старали, да увек има дугме и зејтина у кандилу; што су се спремали за свештенички чин кад оду на вилајет у Турску, па ради тога знали и певали све црквене песме из ђачких књижица, и, најзад, што су ревносно постили сваку Среду и Петак у години.

А чича-Јордан је држао на ово последње много. У осталом, нису ни смели друкчије, кад је чича-Јордан тражио пост и од самих муштерија својих, па било да су били добре било рђаве платише. Средом и Петком нико није могао добити мрсна јела у његовој ашчиници ни за које паре. Сам је строго набљудавао дуж-

ности доброг Хришћанина, па је то тражио и од свакога другог. Спремао се на хаџилук, и за то што је текао, текао је више за душу него за грешно тело своје. Идеал му је био, да што више места ухвати грешној души својој даровима црквама. И он је тај свој идеал истина полако, али постојано и остваривао. До сад је даровао већ неколико епитрахила и застирача за налоње, један ваздух и дарке за свето причешће, два престона чирака, па чак и једно јеванђеље сребром оковано поклонιο је светом оцу Прохору Пчињском. А још му је остала на срцу жеља, да купи једно звоно, али то кад му се ослободи његово село Топановце, па да зазвони он први, као што је звонио кад су први пут дигнута звона у Врању.

Тога се добро сећа, јер то је био најсрећнији дан у животу његовом. Радо га се и често сећао и још чешће причао, тако да су сви његови гости скоро на памет знали ту његову често причану причу, и за то се већина обично и дизала и одлазила, чим би је почео причати.

— Рече, дође си краљ Милан — у Стару Србију га признаваше за краља јоште попре него у Шумадију — дође си, рече, Краљ Милан у Врање, па чека. Чека да си иде у цркву на летурђију, па си чека звонење. — »Је ли је звонило, питају краљ, за летурђију?« — »Чукало је, ваша светлос!« зборе му ађутанти. — »Како чукало?« пита си краљ. — »Чукало у клепало, у д'ску!« — »Па је л' је овој Србија ели је Турђија, ћопеци ниједни!« питају си краљ а мустаћи му се тресев оди голему љутину. — »Србија!« рекоше и темена напрајише ађутанти. — »Па што си не звоне!? питају ги краљ, а тресну сас сабљу, а ађутанти фаћа зорт. Зар тол'ки свет, бре, изгибе

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

под Крстиловицу и Плачевицу!... За што изгибе тол'ка војска, — веће за сербез живење и звонење! Што не звоне!?« — »Звона си немају, па како ће звоне!« зборе си па они. Краљ се таг наљути па се врну у Ниш. — »Дор не дигнете звона, да знате да ви нећу дођем! Тој, рече, да се поздравите на Врањанлије!« рече краљ и наљути се. А, истин', требаше да се наљути! Посрамише се, много се посрамише грађани, па рекоше: »Истин', убаво си збори краљ!« па брго заредише кроз чаршију и маале, и скупише, жёне, големе паре и купише звона.»

Хехе! смеје се раздрагани чича-Јордан и наставља даље. »Када окачише звона у Врање, па када зачуше оно најмалецно »тим-тим«, па оно друго, па треће, па четврто, па пето како топ »бим-бам, бим-бам!« Једна лепотиња! Три дана гладан да ги слушаш; па ручак да заб'равиш! А Турци, (што су пшешка вера!) скуташе се у подруми, па покрише главу сас јаст'ци, јоргани и черге, а у уши восак набуташе, сал да не чују... Они си бегају од звонење како ђавол од петлово појење! И петал је кристијански; за то се и не коље, нити па руча! Када у старо време, свети Петар уфати зорт па се одрече Христа; — три пута га петал утера у лаж!! За тој се и петал вика кристијански, и за то му давају чес'! А чуја сам из књиге, да има, ете, једна вера — п̄а је кристијанска — што си на кубе — куде је код нас крс' — тура петла, демек, да распуђује нечисте силе. — Ех, оно звонење! И ја си звонї! Уфати за јуже па кад запоја ону гњиланску:

»Паде облак на Србију
Појави се, данум, сјајна звезда!«

Тако је не само причао него и радио чича-Јордан. Јер сем поклоне

учињених и спреманих да их учини, он је већ помало и хаџија био. Ишао је у Свете Дечане, ишао у Свету Гору и сад је само желио да иде на Свети Гроб, да се поклони. Да пошље оланде саборној цркви ону велику јерусалимску икону, што ју обично хаџије доносе и на којој су, као на каквом табеларном прегледу насликани и изнети сви догађаји мили и свети сваком добром хришћанину, — то да пошље, а он сам да остане тамо; тамо да умре па да га сахране у светој долини Јорданској!

(СВРШИЉЕ СЕ)

Београд.

Троје

(Из мојих успомена)

— Милош Л. Ћирковић —

Ћило ми је чудновато друштво, само по себи типично и суморно као мутан октобарски дан. Састављао га је неки осниски старчић са својим малим мршавим коњићем и старим олупаним двоколицама што су сваког јутра дуго лупала кроз нашу улицу.

Митко, господар, био је омален жив старчић са шиљатом главом ураслом у издигнута рамена и једним полустопалом, које је негде морао изгубити, те је при оду по мало нарамљивао. И лети и зими носио је сукнени похабани гуњ а опасивао се старим црвеним појасом, иза кога му је вирила лепо ишарана глава његове пречанске луле, коју је купио негде у Банату на вашару. Био је родом из Вишњице имао је тамо нешто земљице и две три кравице, од којих су и он и цела му породица живели. Свакога јутра долазио је на својим старим двоколицама, носио судове с млеком и уз пут пребројавао новац што би га од дужника добио. Лети је ишао већином сам а зими га је

пратио овећи дечак од својих 13—14 година, лица по готову са свим старачка и за чудо озбиљна. Све беше ружно на том мршавом и бледуњавом дечку, само су му плаве очи гледале некако чудновато благо, те умекшавале ону озбиљност његова бледа лица. Косу је имао велику, русу и увек неочешљану, чије су га неуређене витице чиниле још ружнијим и чуднијим. То је био синчић Митков, Столе.

Мали мршави коњић, Мишко, како су му и отац и син тепали, познавао је по готову сваку кућу у нашој улици, где је Митко млеко носио. Није било потребно заустављати га, он је сам стајао пред вратима, чекао док се млеко горе не однесе и потом са свим мирно стајао исто тако и пред друга врата и све тако дуж пеле улице. На дирања дечија наћулио би уши, а затим би мирно махнуо репом као да ништа није ни било, а главу високо издизао и гледао на врата на која му је господар ушао. Пред нашим вратима стајао би донекле мирно гледајући право у мој прозор, а потом би почео да удара о земљу предњом ногом све дотле, док не би добио парче хлеба, на шта се био редовно навикао.

— То је тако паметна животиња! рекао би онда Митко потпуно задовољан и тапкајући га по врату. — Разум му као у човека а памти за причу. Јуче прешао сам крај улици и мислим да сам потпуно готов, те се дао у моје рачуне, кад Мишко од једном стаде. Потерам га, неће. Погледам га боље а он стоји пред кућом г. Марка, окренем се за собом а оно стоји још суд с млеком. Да, да, паметна је то животиња! Само што не проговори, — и онда га поново потапша по врату и нежно му шапне: — Ајд' Мишко, ајд' рано, далеко је нама путовати! — и дво-

колице се крену даље по неравној калдрми.

—Знате ли, — рече ми старац једнога јутра, пошто је Мишко као и обично добио своје парче хлеба, — то је за њега фина храна, ђаконија к'о за децу колачи. Мало сламе и нешто кукуруза, то је довољно за њега, је л' да, мој стари војниче? А он се за то не љути. Поједе све тако лепо и кошар очисти, да се Столе не мучи изјутра и у вече.

Из споредне улице указа се разбарушена глава сељачког дечка у излизаним старим чакширама и с ниским фесом на глави, носећи у руци неку велику кутију.

— А ту је и он, мој Столе, — рече старац скрећући разговор на мршаваг дечка, — ви га познајете, је л' да? Красан је то мали, само не чује добро. Шта ћеш му, Господ му тако удели. Но шта се бојиш, — рече му кад Столе мало даље застаде, — приђи ближе; господин те добро познаје. Ето видите тако, — окрете поново мени, — много је срамежљив а добра душа; Мишко га воли боље од све остале ми деце. Треба да их видите само у чаиру, кад Мишко пасе. Трчи заједно са Столетом, ухвати за рукав и вуче га к себи, па онда од једном потрчи у галоп и сакрије се иза дрвета, да га Столе тражи. Као права деца, ни узми ни остави! А и школу је учио он, мој Столе. Води ми рачуне код куће и записује све у књигу. Учитељ ми вели да га и даље оставим у школи овде негде, е али где је то за нас? То је само за варошку децу, а ми смо сељаци били, сељаци остајемо. Плуг и мотика, да оремо и копамо, па с тим и да умремо.

Столе метну кутију у двоколице, па онда приђе Мишку и поче га мазно миловати, а старац извади иза паса лулу, запали је и метну у

уста. Стаде грискати давно поцрнели камиш и онако кроза зубе настави:

— Знате ли, ја — Богу хвала — имам код куће још четворо. Тешко истина, деца ситна и нејака, али зар смо ми криви за то. Дobar је Господ, који и птице небеске храни. Осам сам имао. Најстарија ћерка ми утекла је пре два месеца тамо негде у Ресник. Ви знате, то код нас бива, у господе је срамота. Добра кућа, кажу, али сиротињица. Кроз две недеље биће и сватови и Столе јој купио дарове. Ја нећу да идем; љуто ме је наљутила, душа моја, што је тако сама отишла. Бар да је и речи рекла, но крадом у предвечерје. Зар Митко није могао да је удоми, истина сиротињски, али бар поштено, — и њему се указа суза у оку. — Али шта ћеш: младост — лудост; ври му снага, а крв неће да мирује.

Он приђе поново коњу, поново га потапка, загледа нешто око узде, и спремаше се да пође.

— Код »Топа!« — рече Столету, а затим се поново окрете мени и додаде:

— Да, да, тако је то! Како ми је она отишла, отишло ми је све. Али куда ћеш, и њему треба своја кућа. — Овде као да се сети нечега и узвикну: — Еј, еј, Митко, ти причаш још од Косова а сунце већ високо. Ајд', Мишко, ајд', стари друже; ми ћемо и са овог света заједно. Тако смо навикли, шта ли? — и двоколице се изгубише у другој споредној улици.

Бијаше већ зазимило. Јесен се лагано спуштала и вране су чешће прелетале гачући и предказујући тиме скору зиму. Небо се често навлачило суром оловном бојом; из облака је кадшто падала преко целога дана лака магличаста кишица и хватала се као танке иглице по лицу и хаљинама. Студен је поста-

јала све јаче; из суседних кућа подизали су се густе колуте плавога дима; живост на улицама губила се свакога дана и живот се сводио на досадни собни затвор.

Митко је носио сад неку стару дугачку кабаницу, што се на грудима закопчавала црним гајтанима, а главу је крио у топлу вунену капуљачу. И коња није оставио незаштићена, ушио му је неки стари кроврац и метнуо на њ одмах испод амова.

— Тако, мој стари 'ранитељу; — рекао би му чешће гледајући да ли му је покривач увек као што треба, — сад и ми можемо зими пркосити. А бој се, и њему нешто не достаје. Почео је да куња, а сено и да додирне. Гледам га ових дана, а њему отекла предња нога. Хе, мој друже, зар тако? — кажем и одмах преврнем сирће и луковину, кад сутра дан а оно као однесено. Ја се у томе разумем по мало, знате. Код господе траже одмах доктора, а ми то чинимо и без њих, па није нам рђаво. Како се ко свикне. А лека свему има, ако му је Бог досудио још живота. Сад је почео и да кашље. Не знам шта ћу му; остарео је већ, бој се скоро ће ме оставити. Од Крстова-дна зашао је у двадесету. Могао би још послужити, е ал' ко зна. Ум за морем, смрт за вратом; па и њему мора дочи суђеник. А то би била штета, велика штета. Без њега би ми било много теже, ја то лепо знам.

И он му поново приђе и загледа дебели покривач и тапка га руком по врату, а Мишко као да зна да је реч о њему, савије главу и меће му је на раме. У шали покуша да га уједе, ухвати зубима рукав од кабанице и вуче је све више к себи.

— Зар тако, Мишко, свог госу? Стиди се, зар те није срамота од господина? — кара га старац њежно.

— Тако је то паметна животиња; игра се као мало дете, а не уме ни да се наљути, то јест, како ћу да вам кажем, оно понекад и он изгуби стрпљење, знате и у животиње је срце, али тек он уме да претрпи. Много смо нас двоје проживели, е али ми смо већ давно заједно. Шта је он све заслужио, не би се могло цео дан испричати; пола живота прошло ми је с њим. Стуб куће моје, није да претерујем. Помогао нам је и у добру и у злу, и зими и лети. Буде тако у зиму, снег падне да се једва ноге извлаче, а ја пођем с Мишком и ни бриге ми није, да ћемо где заостати. Ко би то смео рећи? Зар Мишко, мој 'ранитељ, да изневери! Тешко, каљаво, ноге клизају, Мишко пође и застане, а ја само што рекнем: „Ајд', Мишко, ајд', рано, скоро ћемо на чистину, па ће бити и зоби и сена!“ и он полегне и испружи се колико дуг а бедра се напну и он повуче из све снаге. Топове би тада кренуо, кажем вам.

— А ја никад ни бичем да швићнем. То би била од Бога грехота. Зар ја Мишка, мог старог пријатеља, да ошинем! Ко би још то чуо! Неда се тај син материн ударити; није он као свака марва, већ се разуме као прави човек. Кажи му лепу реч, помилуј га и по врату потапши, па онда иди и певај. Можеш мирно у колима и заспати, он ће право пред кућу. Шта велиш, мој војниче, чича Митко има право и има га за цело! — И опет тапкање и загледање, јесу ли све потковице здраве.

— Тако лепо, мој синчићу; и леву покажи. Чича Митко хоће све да види, ти се не умеш пожалити. Видиш, ова се већ излизала а и клинац јој испао. Заменићемо је новом. А бос коњ, горе убиство не треба; ниси кадар стићи ни утећи. Најури човека

боса у снег и коња непоткована на насип, једно исто.

— А и род му је био славан, — наставља чича Митко све даље весело и не осећа у радости, како му време све даље пролази. — Мајка му је служила у тобџијама. Славна, крупна, црна кобила са малом шиљатом главицом, у све четири ноге бела. Права видра, кажем вам! Кад је празником окупам (ја сам, знате, у тобџијама служио) и ишчеткам, а она се сва црни као гавран и на сунцу одсјајкује њена црна длака, па се стакли само. А мени мило, Боже, па је гледам као мајка дете и по цело после подне не изиђем из коњушнице. Седнем тако на јасла, кад нисмо на учењу и свирам (а што је Митко свирао, то је било за причу) и гледам у њу, како редом сено чупа. Може бити да је и смешно то што вам велим, али је сва права истина и истина ће и остати. А после јој се нога некако узе и она није могла ни да корача људски. Ту се нађе и мој стари и ми је куписмо за педесет динара; у гарнизону није и иначе била за употребу. Лечисмо је по нашки, док не поче одати. Потпуно не оздрави никако, али тек слушала нас је добро. И ето од ње нам остаде мој стари војник, мој Мишко, — и старац погледа поново на свог старог друга и доброћудно се насмеши. — Ајд', Мишко, ајд' напред! — рече седајући у двоколице. — Доста смо причали. Ајде мој добри младићу, ми још даље морамо!

Прошло је доста дуго времена од последњег виђења. Снег беше већ у велико пао; по улицама белели су се згрнути сметови, од којих су деца правила разне карикатуре. Време не беше ни мало југовно; сунце се помаљало тек око подне, али и тада као оно право зимско сунце, при чијој светлости руке дршћу и

зуб удара о зуб. Преко ноћи учесташе јаки мразеви а из јутра се осећала она несносна хладноћа, од које у носу буде тако љуто и она сва као да продире у саму срж.

Митка сам ређе виђао. Долазио је нашем стану увек доцније, није застајао као обично, но је дувајући у хладне руке да их загреје, прихватио журно узде и ишао даље. Једнога јутра сретете ме у ходнику. Руке умотао у велике вунене рукавице, а главу и уши увио неким старим шалом, тако да му се видео само горњи део лица.

— Паклена зима! — рече ми после поздрава и спуштајући празан суд поред себе; — сече као ножем, није друге. А у пољу тамо напео се онај проклетник, Маџарац, па не мо'ш ока отворити. Диже читаву прашину од снега и пуни ти и очи и цело лице. Сахрани Господе! Ако подржи дуже, зло. Дрва већ давно отишла а и слама на измаку; ни прста да огрејеш. А стазе засуте, па ни корака да крочиш. Ај, ај, никако не ваља! — и он се накашља, обриса лице рукавом, поћута неколико тренутака као мислећи се, да ли да остане још који тренутак, и онда настави:

— Још једном, сећам се као данас, била је проклетница тако опасна, нашег последњег рата. Тада сам је упамтио као злу пару. Куд ће се и такве ствари заборавити? И ово што ме тако љуто у леђима боцка од ње је. Лети престани, а зими се поново наврати и како који дан све горе; мучи ме целе божје ноћи, ни ока да склопим.

Било је онда баш пред Сливницом. Ноћ мрачна, снег мете вејавицом, ветар брише свом жестином преко пустог празног поља; права мећава! Погледаш око себе, а оно све пусто и мрачно и само се види снег где

се бели и покрио наше војнике и тешке топове. Те ноћи бејасмо на опрезу; на спавање нико и не мисли. Господе Боже, таку муку нисмо од мајчина млека запамтили. Дигла се пуста вејавица, па пуни и лице и рукаве а ноге већ давно засуте. Залуд се мучиш да дођеш к себи, кад се све кочи, мрзне, а крв као да је престала. Хоћеш ногу да издигнеш, а она утрнула и не миче се с места као прикована. Ватре нигде у околу, јер смо пред непријатељем. — Сутра дан ступисмо у борбу. Време исто, само магла још већа, те се ни десет корака не види у напред. Наста лом; тане некако чудно пишти и пролеће као плева. Непријатељ већ пред нама тако близо, да су нас пушком гађали. Мучисмо се, ал' бадава; труба за свира оступање и направи се још већи наред. Једва склонисмо топове. У тој журби и не осетих како ми тане удари у предњи део стопала. После су ми отсекли три последња прста, те сад нарамљујем.

»Ал' назеб, још црње и горе. Њему лека нема, а кашаљ се све више удваја. Па ето и сад ми мира не да пакосница! — настави даље и жалосно погледа у своју рањену ногу. — Штипа ме и бодје као да на иглама лежим. И парио сам се, и пио све траве, и ишао у Раковицу, те ми читали, па све бадава. Тек ако земља залечи. Ну није ми за мене. Једном се већ мора, а пре а после. Него ето, да, Мишку све горе. Бој се, приближава му се суђеник. Кашаљ га стегао, те једва дува. Ни 'рану људски да узме; погледам из јутра, а сено растурено и тек овлаш додирнуто. Не голи му; ако поједе нешто сланих трица, иначе ништа више.

С поља се зачу тешко Мишково кашљање. Митко ме погледа и жалостиво махну главом као да хтеде

рећи: »Видите, зло!« подиже празан суд и пружајући ми руку у дебелој вуненој рукавици рече:

— Морам да пожурим; он кашље све јаче а и Столету биће већ зима тако дуго чекајући, — и он се изгуби у дугом ходнику.

Било је једне недеље на измаку марта. Време већ благнуло и сунце сија некако топлије; снег се одјужио и стрехе почеле нагло капати; из суседне, непопођене улице навукло се у житку, ретку масу, да ни корака не мо'ш маћи; деца се чешће купе у гомиле и граја постаје све јаче; по баштама отпочело прекопавање и сађење.

Пред кућом се зауставише познате двоколице. Погледах кроз прозор. Мишко оборио главу и зубима се уједа за предњу ногу. Са седишта скочи сељачки дечко у свом старом излизаном оделу, само што је место пређашњег прљавог феса метнуо неку стару, олињалу шубару. Старачко му се лице још више набрало, а благе очи постале мутне и повукле се као да се крију од некога.

— Шта ти ради отац? — упитах га, јер чича Митко беше ту скоро лако оболео.

— У четвртак смо га сахранили! — рече дечко тупим гласом и поглед обори у земљу.

Мало после двоколице се изгубише у другој улици и само се слабо чуло Мишково тешко кашљање.

Тарант.

Мртви неће.

— Ivan Čankar —

Полако су отишли сви, један за другим, и оставили су ме сама усред небројних успомена, које су ме окружавале као

ћутљиви духови, куд год сам ишао, — стајали над мојом постељом и стрмили у мене, кад сам ишао на починак, — узнемиривали ме у сновима и истезали бијеле руке према мени.

Наш дом рушио се полако; отпадао је камен за каменом, основа се ломила, ступови се изјели и трунули. И постало је хладно и тихо. Сви су побјегли, као да се боје, да не падне на њих ниски строп, да им не пропадне под ногама разривено тло. Постало је досадно и мртвачки; сад је одјурио један тихо и опрезно, као да се стиди свог дјела; за њим се покупио други; опростио се ћутке и с обореним очима... А мени је постајало тијесно и тешко; чинило ми се, да је сваки што је отишао вргао са себе хиљаду веза и омотао их око мојег тијела.

Сав живот узели су за себе, а мени нису оставили ни најмутније зраке. А ослободити се нијесам могао. Кад сам корачио преко прага, да за тренутак удахнем слободнијег ваздуха, затегле су се невидљиве свезе на мојим рукама и ногама, — као што се копрца мува у паучини и овија танке нити сваким покретом тјешње око својих удова... Чинило ми се, да су ме одстранили од свијета, — да стојим далеко, далеко од сваког живота, — да чујем само нејасан његов опојни шум, као да пада негдје у даљини извор-вода по степеницама. Жудио сам за њим, закопан при живом тијелу, али моје руке нијесу имале довољно снаге, да дигну покров...

У десет сати у вече одвезао сам се из Поријечја. Ноћ је била хладна и красна. Као ледени кристали свијетлиле су се звијезде на небу а мјесец се уздизао, велик и црвен, као да је устајао из крвавог мора.

На путу су биле високе тополе у неједнаким размацима; десет корака од цесте текла је упоредо тамна вода; по гдјегдје се засјало у таласима, као да је звијезда пала у њих. Далеко у наоколо није се могло чути ни гласка, осим топота коњских копита по камењу. За час је завик-

нуо неко у даљини, болесно и затегнуто, да је кочијаш скинуо шешир и прекрстио се, — а затим није било ништа више.

Завио сам се у капут и намакао шешир дубоко на чело до обрва.

И тако сам бјежао по ноћи као лопов, — и везе су се тргале и остајале за мном, влажне од крви из мог срца...

Постало ми је топло и пријатно; топла и мека одјећа прилегла је на моје удове; пред очима ми се магло и трепавице су ми се заклапале...

Тада су стигли за мном. Стигли су за мном и сјели су до мене; гледали ми у лице с пријекорним очима пунима молбе; коштане руке су се склапале и усне су дрхтале. И ја сам осјећао своју велику кривицу и да сам без срца. И кољена су ми се тресла а руке су ми омлитавиле.

»Крстови ће се распасти и иструнути на нашим гробовима и гураће их на страну и пометати за зид.«

»Рука ће усахнути и неће бити никога више, да их залије; и коровом ће обрасти наши гробови.«

»Раскопаваће наше гробове и будиће из задњег покоја наше остатке, а ти идеш одавде...«

Како су се дубоко зарезале пүти у моје месо! Стезале су их коштане руке покојничке. И те смрзле, бескрвне руке држале су снажно и неуморно, да се нису могле маћи ни моје силе, ни моје мисли...

Пробудио сам се из тешких снова и у глави ми је било пусто и тијесно. Неизмјерна жалост ми је легла на срце, а очи су остале суве и тупе.

Окрвављени мјесец стајао је ниско над стрим брежуљцима кад сам се враћао распалом дому. Ђутке су се дизале високе тополе у ваздух, притајено су шумили таласи поред цесте, — а невидљиве везе засијецале су ми се дубоко у месо...

Трт.

Милош Јвковић.

Манић

— Антон Чеховъ. —

Љетње јутро. У ваздуху тишина; само што на бријегу цврчи зрикавац, и што негдје орлић бојажљиво кликће. На небу стоје непомично перјасти облаци, налик на разбацани снијег... А око купаонице, што се гради, под зеленим гранама врбовим, копрца се у води дунђерин Герасим, висок, мршав мужик црвене, кудраве главе и лица обрасла власима... Он се засопљује, одувљива се и, трепћући јако очима, упиње се да ухвати нешто испод врбовог коријења. Лице му облио зној. На један хват од Герасима, до грла у води, стоји дунђерин Љубим, млад грбав мужик троугласта лица и уских, кинеских очију. Као Герасим, тако и Љубим — оба у кошуљама и у гаћама. Оба су помодрила од хладноће, јер већ више од по сата како су у води...

— Та куд све руком тураш? кричи грбави Љубим, дршћући као у грозници. — Главо купусна! Држи га, држ', јер ће измаћи, анатемо! Држи, кажем ти!

— Не ће измаћи... Куда да измакне? Завукао се под коријење... вели Герасим промуклим, глумим басом, што му иђаше не из грла већ из дубине живота. — Клизав је, ђаво, па га немаш за што ухватити.

— За шкрге хватај, за шкрге!

— Да је видити шкрге... Стој, ухватио сам за нешто... За уста ухватио... Уједа се, објешењак!

— Не хватај за уста, не хватај — испустићеш! За шкрге га хватај, за шкрге! Опет тураш руком! Да глупа ли мужика, опрости царице небесна! Ватај га!

— »Ватај...« руга се Герасим. — Направио се командиром... Иди па га ухвати сам, грбави ђаволе!... Што стојиш?

— Ухватио бих ја, кад бих могао... Као да је и могуће мени овако ниском стојати под бајиром!? Тамо је дубоко!

— Ништа, што је дубоко... Ти пливај...

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Грбоња размахну рукама, доплива до Герасима и хвата се за гранчице. При првом покушају да стане на ноге, упаде више главе те над њим на води почеше искапати мјехури.

— Кажем, да је дубоко! вели он, срдито сијевајући буљским очима. — На врат да ти седнем, шта ли?

— А ти стани на жиле... Жила је много, као лествице...

Грбоња напипа петом жиле и ухвативши се чврсто уједанпут за неколико гранчица, стаде на њих... Удесивши равнотежу и учврстивши се у новој позицији, он се истегну и, пазећи да му вода не уђе у уста, стаде десном руком цуњати међу жилама... Заплећући се у водорасли, клизећи по маховини, што је покривала жиле, рука му наиђе на оштре рачје клеште.

— Само ти још фалиш, ђаволе! говори Љубим и са злбом избаца рака на обалу.

Напошљетку му рука напипа руку Герасимову, и спуштајући се уз њу, дође до нечег клизавог, хладног.

— Ту је!... смијеш се Љубим. — Лијеп, објешењак!... Отисни га прстом, ја ћу га одмах... за шкрге... Стој, не гурај се лактом... одмах ћу га... одмах, само да га дохватим. Далеко се, враг, под жиле завукао, па га немаш зашто ухватити... Не мож' му се главе дочепати... Једино му се трбух осјећа... Убиј ми комарца на врату — пече! Одмах ћу га... под шкрге... Зађи са стране, гурај га, гурај! Боди га прстом!

Грбоња, надувавши образе, притајивши дисање, буљи очи и, како изгледа, већ завлачи прсте »под шкрге«, но наједанмах се гранчице, за које се држи лијевом руком, откидоше и он, изгубивши равнотежу — бућ у воду! Од бријега се отискују и бјеже, чисто поплашени, таласасте кругови, а на мјесту пада искачу мјехури. Грбоња исплива и, фрчући, хвата се за грање.

— Још ћеш се удавити, ђаволе, па да одговарам за тебе!... хрипље Герасим.

— Излази, до ђавола отишао! Ја ћу га сам извадити!

— Починье псовање... А сунце пече и пече. Сјенке бивају све краће и увлаче зе у себе као рогови у пужа... Висока трава, пригријана сунцем, почиње испуштати из себе тежак, одвратно-сладак задах... Већ је скоро подне, а Герасим и Љубим се још увијек натежу у води. Промукли бас и озебли, плачни тенор неуморно нарушавају тишину љетњег дана.

— За шкрге га хватај, за шкрге! Стој, стој, сад ћу га изгурати! Куд си нагао песницом? Прстом га, а не песницом — њушко! Заиђи са стране! С лијева заиђи, с лијева, јер је десно јамурина! Отићи ћеш ђаволу на ручак! Вуци за уста!

Чује се пуцање бича... По стрмој обали се лијено вуче на појиште стадо, што га гони чобан Ефим. Чобанин, слаб старчић с једним оком и накривљеним устима, иде оборивши главу, и гледа себи пред ноге. Прво прилазе води овце, за њима коњи, за коњима краве.

— Гурни га од доле! чује он глас Љубимов. — Пружи прст! Јеси ли ти глуп, ђаволе, шта ли? Ћфу!

— Шта ви то, браћо! довикује Ефим.

— Манића! Никако да извучемо! Завукао се под жиле! Заиђи, са стране — заиђи, заиђи!

Ефим за један минут жмири на риболовце, затим скида ликове опанке, збацује с плећа торбу и свлачи кошуљу. Да скине и гаће нема стрпљења, и он, прекрстивши се, балансирајући мршавим, мрким рукама, улази у гаћама у воду... Једно педесет корачаји гази по блатњавом дну, затим заплива.

— Чекајте, дјечурлијо! кричи. — Чекајте! Не истискујте га напоље, упустићете. Треба то умјети!...

Ефим се придружи дунђерима, и сва три, гурајући се лактовима и кољенима, засопљујући се и свађајући се, бакћу се на једном мјесту... Грбави Љубим се загрцњује и у ваздуху се оглашује оштар испрекидан кашаљ.

— Гдје је чобан? чује се вика с бајира.
— Ефиме! Чобане! Гдје си? Стадо отишло у башту! Гони, гони га из баште! Гони! Та гдје је само, матори разбојник!

Чују се мушки гласови, затим и женски... Иза ограда господарске баште указује се господар Андреј Андрејић у халату од персијског шала и с новинама у руци... Он гледа упитно према крицима, што одјекују с воде, и по том брзо наже купаоници...

— Шта је ту? Ко се дере? упита строго, угледавши кроз врбовину три мокре главе риболоваца — Шта се ви ту цавелате?

— 'ва... ватамо рибу... муца Ефим не дижући главе.

— Даћу ја теби рибу. Стадо улегло у сад, а он рибу!... Кад ће купаоница бити готова, ђаволи? Два дана како радите, па гдје вам је рад?

— Би... биће готова... грокће Герасим. — Дуго је лето, имаћете каде, високо-родије, да се накупате... Пфррр... Никако да свршимо овдје са манићем... Завукао се под жиле па као у рупи: ни тамо ни амо...

— Манић? пита господар, а очи му заиграше. — Само га брже хватајте!

— Већ ћете дати порубљу... Ако вам га... Красан манић, порубљу... за труд... Не мисли, Љубиме, не мисли, већ се помучи! Подупири оздо. Отискуј ти жилу горе, добри човјече... како ти? Горе, а не доље, ђаволе? Не шеверите ногама!

Прође пет минута, десет... Господар је већ нестрпелив.

— Василије! виче, окренув се башти. — Васка! Пошљите ми Василија!

Дотрчи кочијаш Василиј. Он нешто жваће и тешко дише.

— Улази у воду, заповиједа му господар, — помози им да ухвате манића... Не могу да га изваде!

Василиј се брзо свлачи и улази у воду.

— Одмах ћу га — бобоњи он. — Гдје је манић? Одмах ћу га... Овај час! А и ти си ушао, Ефиме! Није то за тебе, стара човјека, посао! Гдје је ту манић? Ја ћу га сад... Ево га! Бјеж'те руке!

— А што бјеж'те руке! Знамо ми и сами: б'јежите руке! него га извуци ти!

— Тако ћеш га зар извући? За главу треба!

— А глава под жилама? знамо ми како стоји ствар, магарче!

— Но, не лај, јер ће утећи. Поганијо!

— Пред господином, па таке ријечи... муца Ефим. — Не извукосте га, браћо! Чудо се згодно намјестио ту!

— Чекајте, сад ћу ја... вели господин и почне се хитро свлачити. — Четири вас магарца, па не можете да извучете манића!

Свукавши се, Андреј Андрејић се разлади и уђе у воду. Но ни он није ништа израдио.

— Треба подсјећи жиле! ријешите напошљетку Љубим. — Герасиме, отиди по сјекиру! Дајте сјекиру!

— Пазите, да прсте не поодсијецате! вели господин, кад се зачуше подводни ударци сјекире по жилама. — Ефиме, излази напоље отуд! Стојте, ја ћу манића извући... Ви не тако...

Жиле су подсјечене. Полако их сломију, и Андреј Андрејић, на велико задовољство своје, осјећа, како му прсти залазе манићу под шкрге.

— Хватам га, браћо! Не стичите се... стојте... хватам га!

На површини се указује велика глава манићева и за њом црно, од аршина тјелело. Манић горонадно праћака репом и хоће да се отме.

— Шалиш се... Како не би! Долијао си? Аха!

На свима лицима се разлива сладак осмјејак. Читав минут прође у мучаљивом посматрању.

— Диван манић! муца Ефим, чешући се под котлацем. — Биће чаја, десет фуната...

— Нда... саглашује се господин.

Манић наједанпут, неочекивано жестоко, заошину репом горе и риболовци зачуше јак плесак... Сви испружише руке, но већ касно: манића — било па нема.

О Горском Вијенцу

— Лавле Поповић —

IV.

Једна од најважнијих страна каквог дела (драме н. вр.) јесте цртање карактера. Да дело буде лепо, један од првих услова је да карактери буду лепо оцртани. То се нарочито данас као такав услов сматра. Природно је, дакле, да се ми и на ову страну Вијенца осврнемо. Гледајмо, наиме, у овој глави, како су оцртани карактери у њему.

Само, има ли, управо рећи, карактера у Вијенцу? Ми смо се навикли да карактере обично замишљамо пуне, развијене, у којима видимо јака осећања, страсти, целу душу човечију; онакве као што су у Шекспира, рецимо. Да, међутим, таквих карактера буде у једном делу, нужно је да у њему буде и радње. Код Шекспира су онакви карактери могући баш за то што је радња пуна и јака па допушта личностима да онако открију своју душу како то чине. Кад, напротив, у Вијенцу нема такве радње, може ли бити речи о карактерима у њему?

Може ипак. У Вијенцу, најпре, има местимице праве радње. У појави покајница н. пр. радња се уздиже чак до драматичности; ту се може, дакле, оцртати страст и цела душа; налик је на њу и појава бабе. А после, у Вијенцу има увек довољно радње за ову целу. Ма како да је радња слаба, личности су ту: оне говоре, чине нешто, налазе се у овој или оној околности, а то је све довољно да се оне како тако окарактеришу, да открију бар своју нарав, ћуд, мишљење. Ако ту карактери не могу бити пуни као у драмама, они су, ако тако смем рећи, ситни као у скицама. У Вијенцу, право рећи, нема правих карактера: ту су само типови, фигуре, силуете. Ми их зато ипак можемо гледати, посматрати, проучавати. Покушајмо, дакле. Прегледајмо сваки карактер, колико је који добро оцртан.

Али да то учинимо, нужно је да почнемо нову полемику са Г. Решетаром, који је и ову страну дела огледао и истакао ту питање о индивидуалности карактера. Вратимо се, дакле, опет њему (последњи пут у осталом) и претресимо заједно с њим то питање, које је прво у оном о цртању карактера уопште.

Г. Решетар овако мисли. Карактери у Вијенцу немају, у главном, индивидуалности. Личности у њему (сем два изузетка: владика и игуман), немају свака за себе јасно оцртан карактер. Оне су тако слабо израђене, да се чак и не разликују међу собом. Што једна говори и чини, могла би и свака друга говорити и чинити. Можете мењати улоге Мићуновићу и Батрићу, ништа се неће осетити на Вијенцу. Батрић ће рећи Мићуновића речи и Мићуновић Батрићеве, са толико исто умесности и природности као и да своје говоре. То вреди и за све остале личности. Свакој ће доликвати измењена улога као што јој доликује и њена властита. Премнога су места на којима је таква измена улога могућа. То просто значи да личности у Вијенцу немају индивидуализане карактере. То, даље, значи, завршава Г. Решетар, да Његош није ни хтео да њихове карактере индивидуализује, него да у свима укупно „прикаже душу цијелога црногорскога народа.“¹⁾

То мишљење, међутим, није тачно. У њему, најпре, има неких претераности. Да докаже индивидуалност карактера, Г. Ре-

¹⁾ Мишљење Г. Решетара усвојио је и Г. Цар. „Главна особа, каже он, кнез (?) Данило, а ни остала споредна лица, не представљају по себи маркантну индивидуалност...“ Тако и Г. Љ. Стојановић, Реферишући о издању Г. Решетарова Г. Вијенца од 1890. (Просв. Гласник, 1881., стр. 65), Г. Стојановић наводи горње мишљење Г. Решетара и додаје: „И ја се потпуно слажем с писцем.“ Најпосле, и Францески је истога мишљења. Он каже о карактеру владике Данила: „прекрасно описан и једини може бити који је сасвим развијен.“ Вуловић и Лавров не дају своје мишљење о овом, нити истичу питање.

шетар одриче сувише. Одричући разлику личности по нарави, карактеру, душевним својствима, он одриче, како изгледа, сваку разлику између њих. Он допушта разне измене улога и претпоставља њихову могућност, а не сећа се да није само индивидуалност карактера непомирљива са њима, не види да карактери могу бити неиндивидуалисани па да је ипак онако коренита измена улога немогућна. Премноге су разлике међу лицима које такву измену никако не допуштају. Нека то и нису разлике у карактеру, друге су. Г. Решетар их и сам зна, и ако ни једном речју није наговестио да претпоставља њихову могућност. Он је и сам готов увидети да његова тврдња потребује извесне корекције и ограничења, и ми му нећемо чинити неправду да буквално разумемо ту тврдњу његову. Ми дакле нећемо истицати разлику између Турака и Црногораца у Вијенцу, али ћемо ипак, ради обавештења читаоца, указати на једну финију разлику међу личностима. Мислим на разлику по родном месту. Личности у Вијенцу наиме, нису све из једног истог места или краја, него из целе Црне Горе; та се разлика њихова такође противи онако коренитим изменама улога како их је Г. Решетар схватио. Сердар Радоња н. пр. каже „на Ловћен сам вагда љетовао“ зато што је с Његуша; сердар Јанко већ то не би рекао зато што је са Ријеке. Кнез Јанко, опет, каже како неће „више слушају оца у Ђеклиће“ зато што је из Ђеклића; кнез Бајко то не би рекао зато што је из Заљути, из Кућишта управо.¹⁾ И тако даље. Али да оставимо поједине речи, ни цели диалози или призори, често пута, не смеју се ни најмање дирати због ове „географске“ разлике међу лицима. Видели смо, већ раније, да је то случај са појавом сватова, управо са оним почетним призором њеним.²⁾ Покажимо то исто и на појави покајница. У тој појави

онај диалог кад се главари после самоубиства сестре Батрићеве разговарају о том догађају, сав је условљен овом разликом међу личностима. Никаква измена улога није ту допуштена. Речи које се ту кажу, доликују свака само оној личности која их одиста каже. Ево да видите. Погинуо Батрић и главари га жале. Који главари? Вук Томановић, јер је Цуца као и Батрић и лично га познаје; кнез Роган после, који је такође Цуца; Мићуновић, најпосле, али не као суплеменик него као стари знанац његов из четовања („шест путах сам с њим на муку био“). Има, међутим, главара којима је Батрићева смрт непозната и који распитују за њу: откуда, како, зашто да погине, и ко је, каква му је породица. А који су то? Војвода Батрић, сердар Јанко, кнез Јанко, од којих ни један није Цуца: први је Бајица, други Ријечанин, трећи Озринић (ни иначе ови нису могли имати познанства с Батрићем). Као што се види, има овде две врсте главара, различних по месту рођења, и отуда по смислу улога: може ли се сад распоред њихових улога изменити а да се логичност појаве тиме ни у колико не оштети? Још нешто ваља приметити. Они први главари који су познавали Батрића, жале њега лично, а ови други жале његову сестру; и то је врло природно јер је ове последње њена смрт коју су својим очима гледали, морала више потрести него његова за коју само чују, а оне прве потресла је његова смрт. То такође зависи од оне географске разлике, и по том такође распоред улога не може бити друкчији. Према свему овом, може ли бити речи о могућности разних, произвољних измена улога у Вијенцу? Свакако не, него је овакво мишљење Г. Решетара претерано.

Сем тога, ово мишљење има и других мана. Г. Решетар, чини нам се, уско и погрешно сматра индивидуалност карактера. Он, изгледа, налази да је карактер једне личности индивидуалисан онда кад се та личност не може заменити другом. То није тачно. Јер, прво, може се десити

¹⁾ Нова Зета, 1890. Стр. 419—425. Чланак Из Цуца Ј. Ф. Иванишевића.

²⁾ В. другу главу ове расправе.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

да се једна личност не може заменити другом, а да ипак ни једна ни друга немају индивидуалисан карактер. Претпоставите да у једној драми има две личности незнатне, неокарактерисане, с врло малом улогом, али да се иначе ма по чем битно разликују (по народности, старости, занимању, полу и др.). Оне се, сигурно, не могу заменити једна другом, а ипак њихови карактери нису индивидуалисани, пошто нису ни оцртани. Очевидно је да незаменљивост није што и неиндивидуалност, и да је за ову последњу потребно и неко пуније цртање карактера. Друго, може се десити да се једна личност даје заменити другом, али да је она ипак зато довољно индивидуалисана. Нека је н. пр. у једној драми оцртан тврдица али тако да може представљати све тврдице уопште: ако, у истој драми, има поред њега још један или два тврдице као споредне личности, они би на његову месту тако исто говорили и чинили као и он, и могли би га потпуно заменити, па ипак нико од нас не би смео рећи да је карактер оног главног тврдице услед тога неиндивидуалисан. Та главна личност индивидуалисана је као тип, и ако није као посебан карактер. Она има све типске особине а ни једну своју личну. Тако се у Вијенцу може десити да која личност буде оцртана као Црногорац уопште, у извесној прилици, а не као личност специјално, да је дакле може заменити и друга која, кад би се у истој прилици нашла: ми ипак зато можемо рећи да је она довољно индивидуалисана. Г. Решетаров појам о индивидуалности, према овоме, није тачан. Индивидуалност карактера треба друкчије схватити. Једна личност има индивидуалисан карактер онда кад је овај опширније израђен, и јасан и оделит од других било својим специјалним особинама, било општим које га до типа уздижу.

Да оставимо специјалне мане Г. Решетарова разлагања, и иначе је тешко примити мишљење да Његош није хтео да индивидуалише карактере у свом делу.

Пре свега, има ту призора у којима се само једна личност истиче, који су само њој посвећени, и који ничем другом не служе него само да ту личност карактеришу. Неправедно би било претпоставити да су ти призори сасвим промашили свој циљ, и да главна личност у њима није окарактерисана. После, све те личности у Вијенцу познате су личности; њих није Његош измишљао него их нашао већином у народним песмама а народне песме по правилу дају јасну фигуру својим омиљеним јунацима: сад, зар би их Његош, уносећи их у свој спев, оставио без карактерних особина које им је песма дала; зар им не би пре задржао те особине и фигуру, само ако би прилике за то имао? Најпослед, има, поред ових, и извесних историских личности у Вијенцу (не мислим само на владику): зар се не може претпоставити да је Његош имао ма и малу намерицу да тим личностима оцрта онај карактер који највише доликује њиховој историској улози? Све то лако може бити. Сасвим је вероватно да је Његош могао из буди којих разлога пожелети да оцрта јасније фигуре својим личностима. Можда је одиста и оцртао.

Само, ако хоћете да то видимо, треба нам пажљиво да проучимо те личности. Најпре, да у оним појавама у којима је довољно места дато карактерисању једне личности, тачно разгледамо колико је личност карактерисана. После, код оних личности којима није посвећена цела појава, још пажљивије да гледамо. Често пута, оне могу бити окарактерисане узгред, у једном детаљу, али јасно и доследно. Ако Драшков карактер проучавамо, природно је да ћемо тога ради анализирати ону појаву кад он долази из Млетака. Али то не значи да у тој појави само Драшка можемо проучавати. Можда су ту и остале личности окарактерисане. Те личности постављају, истина, само кратка питања и ништа друго, али су можда баш та питања карактеристична, можда баш она јасно цртају личност. Као

Драшка појава, тако можда и појава с потурицама може послужити за проучавање многих личности. Оне ситне примедбе, она заједљива задиркивања којима главари чисте Турке, као и све друго у тој појави, можда може бацити мало светлости и на карактере појединих личности. Тако, опет, и друге појаве. Треба, једном речју, пажљиво проучавати сваку личност у свакој њеној речи. Тако ће се проучити карактери у Вијенцу, и видети њихова индивидуалност, колика је.

Покушајмо ми тако. (Не заборавимо никако, међутим, да у Вијенцу нећемо наићи на потпуно развијене карактере него само на фигуре кратким потезима обележене.) Има ли у Вијенцу личности чији је карактер индивидуалисан? Које су то личности?

Пре свега, има личности чија је индивидуалност карактера несумњива и којима је и сам Г. Решетар признаје. То су владика Данило и игуман Стефан.

Владика Данило (ми ћемо и ове две личности описати) зацело је довољно индивидуалисан. Колосална је његова фигура! Не само најзнатнија и највиднија у целом Вијенцу него и иначе видна и јасна. Она величина његова; она надмоћност и по интелигенцији и по патриотизму, и по бризи и старању које у посао уноси; уз то, суморност његова, она меланколија величине, боно осећање једне усамљене надмоћности: како га то све издваја од осталих личности у делу, како то једанпут за свагда бележи његову слику у нашој машти! Али, хајдмо редом. Владика је млад још, тек ушао у најбоље године („ти си млад јошт и невјешт, владико“ каже му игуман), па већ суморан, жалостан, притиснут бригама, невољама, тугом. Народ га поштује, уважава, слуша, гледа у њему спасиоца, али је он забринут, замишљен, види да је стање у земљи тешко и скоро без излаза. На тројичанској скупштини, сви спавају, ноћ у велико, само се он издвојио па мисли, сâм, самосâм. Пун бриге о томе шта ће да чини с по-

турицама, он премишља целу судбу свога народа, види јасно откуда је зло дошло, не зна, како ће да га се ослободи, па је једак, гневан, очајан. Немојте мислити да је он ту филозоф, миран, мислилац: он три пут куне у том монологу! Ту је представљен човек који бесни од бола, дрхти од љутине, крши руке, увија се, не зна шта ће од очајања. Сам тај приказ довољан је да му индивидуалише фигуру. Самим тим приказан је он као тип патриота владоца. А у другим приказима! Кад потурице дођу на састанак, гледајте га какав је; још замишљенији, још брижнији. Сви су дошли, стотина њих, и сви Црногорци који треба да већају, и сви Турци који су међу најглавнијим одабрани; владика је глава овога збора, он је сазивач и творац његов, његова се реч очекује на збору, прва и одсудна, он би имао да почне и води цео договор: али он није хитри и лукави шеф једнога неуког народа, који ће својом вештином испословати ствар у корист овога, него је (Његош га је тако насликао) сањало, занет и апсорбован патриота, који у вештини и лукавству не види лека невољи што га тишти. Он пушта да други почну договор, и да га наставе, и да га криво воде, а сâм, за цело време док траје та бурна скупштина која ће се тучом и битком завршити, изговори само онај говор који је у ствари монолог: „Боже драги, који све управљаш...“, и то у екстази, обраћајући се Богу, далеко од свију присутних. Такав је владика, такав као што се у том монологу оцртао. Он највише осећа невољу од потурица, он највише жели да се они истребе. Он казује ту како ће му бити кад се то сврши. Доиста, на Божић, кад је ствар већ свршена, владика, чим чује како грме пушке низ поље, појаша коња и у трку излети пред прве гласнике, Мартиновиће. Радостан је онда, јако радостан, али му је тиха, дискретна радост, као у врло озбиљна човека. А кад и други гласници дођу, и стану ређати губитке које их је победа стала, заплаче се владика, али се

ту и жалост и веселост меша као код девојке која се удаје. Жалости има али му је душа у основи мирна, задовољна, блажена. Нека ма ко дође сад, ма у каквој невољи, владика не може његову невољу осећати: тако је сав, унутрашње, радостан. Ето Мандушића н. пр. где долази и плаче као киша; њега баш воли владика, и жалио би га у свакој другој прилици и узимао учешћа у његовој наивној жалости, али сад га само теши и соколи, насмејан и пун наде: „здрово твоја глава на рамена...“¹⁾ и т. д. Али није владика само као патриота приказан, и друге његове стране осветљене су у Вијенцу. Он је и човек чију величину не схвата његова средина довољно. Ми рекосмо мало пре како га народ поштује, уважава, цени, али се то више односи на његову учестост него на државничко понашање његово. Народ није задовољан његовим понашањем према домаћим Турцима. Он тражи већу енергију у послу него што је владика показује. Владика је, у ствари, енергичан кад треба (в. одговор везиру; овде не би паметно било помислити да је енергичан постао услед наваљивања црногорскога), али шта ћете кад плиткоумни Црногорци не виде да оклевање не мора бити само знак слабости? Владика зато мора често пута да претрпи јаке увреде од њихове стране, и ако он има право а не они. На госпођинској скупштини, на пример. Владика ту казује своје бојазни кад га запитају што не удара на Турке, он ту открива погледе које једва ако је ко кадар да схвати, саопштава мисли које су доста високо изнад разумевања масе; и сад, уместо да добије леп пријем и мирно саслушање од свакога, он одједанпут чује од брата онако небратске речи каквима се зацело није надао. Јер

¹⁾ Приметити у вези са раније реченим, како се владичино расположење слаже, ступањ по ступањ, са развијањем догађаја. У колико је ситуација чистија, у толико је владика расположенији. Какав је у првој појави тројичанске скупштине а какав у оној последњој с Мандушићем!

знате ли шта му каже тада кнез Раде: „приђе си им (Турцима) с коца утекао; да Бог да им скапа' на ченгеле!?“ Суровијег одговора зацело није могло бити, нарочито за владика који је онако нежан, очински нежан према онима који су у сличној невољи.¹⁾ Владика на то ништа не одговори, оћути, повуче се, врати се у своју осаму из које види да му није требало ни излазити... Како он ту изгледа виши од осталих; како подсећа на видовита међу бесвеснима, на цивилизована човека међу варварима! Тај га призор друкчије карактерише, и попуњава слику његову коју по осталима себи стварамо. Фигура владичина, према свему овоме, јасна је, крепка, значајна и потпуно одвојена од осталих.

Игуман Стефан такође је јасна и особена фигура. Као и владика, и он се издваја од осталих својом памећу и искуством. Обоје су тако умни људи као никоја друга личност Вијенца. А он се и од владике разликује, битно. Они су два сасвим супротна типа. Докле је владика суморан, дотле је игуман весео; докле владика с болом и горчином гледа на свет, дотле игуман гледа с ведром резигнацијом једном као човек који је издржао кризу па тражи утехе у веселости.²⁾ Владика је песимиста, игуман оптимиста. Није случајно стављено да, у једној истој појави поводом једних истих вести, „владика Данило плаче а игуман се Стефан смије.“³⁾ У тим самим речима, Његош је означио сву разлику њихову. Игуман је срећан човек, весео, ведар, увек насмејан; и владика даје пун портрет његов кад каже, обраћајући се њему:

¹⁾ У појави заклетве, кад види да и кнез Никола којем је најтеже пристати на заверу, такође пристаје, владика му каже нежно, скоро као да би га хтео одвратити од тога: „и ти руку пружајеш на клетву!“ (ст. 2388.)

²⁾ В. оне речи игуманове:

„Ја сам прошћ сито и решето,
„овај грдни свијет испитао,
„отрови му чашу искапио,
„познао се с гркијем животом...“ итд.

³⁾ Проза после ст. 2724.

„Бепше ствари нема на свијету
 „него лице пуно веселости,
 „особено ка што је код тебе,
 „са сребрном брадом до појаса,
 „са сребрном косом до појаса,
 „а лице ти глатко и весело:
 „то је управ благослов вишњег.“

Али немојмо схватати игумана сувише „романтично.“ Немојмо га увек замишљати као мудра старца и пустињака, као романтичну фигуру. Јесте игуман мудар, јесте и стар, и лепо говори као филозоф, и главари га „љубе у руку из уваженија рашта лијепо и мудро збори,“ и слеп је, што му још више подиже цену и ауторитет (оно је врло жалосно што он слеп пева: „нема дана без очнога вида“): али је он ипак у основи нешто различно од оне фигуре коју би према овим особинама ваљало замислити. Какав је у ствари игуман, види се у оном што владика о њему мисли, и ми треба и даље за владиком да пођемо ако хоћемо да познамо праву фигуру игуманову. Треба приметити да владика не цени игумана толико колико би овај желео да буде цењен. Кад владика саслуша ону подужу беседу његову („ја сам прошâ сито и решето“) у којој ми обично и с правом налазимо неку дубоку филозофију, знате ли шта примети? Ево:

„Добра ватра, а јошт боље вино;
 „мало си се, ђедо, угријао
 „па пречишћаш свијет на решето.“

Има подсмевања у тим речима његовим. Владика се помало шали са игуманом и не узима га озбиљно. Доиста га и не треба сувише озбиљно узимати. Игуман није увек оличена мудрост и достојанство. Он је живе природе и мало кочоперан старац. Он хоће и да се препире, да се шали, весели. Он је од оне веселе братије калуђерске, право српске. Он воли српски Божић више него Божић ма којег православног народа; изгледа му веселији и ако простији. Зато он на бадње вече изгледа сасвим друкчији него кад оно храбри војнике у логору. Он се ту развеселио, пије вино, чисти брке, наздрав-

ља, поје уз гусле, још мало па ће заиграти. Он, од веселости, и подетињи каткад; чини ствари неозбиљне, смешне. У оној радости због победе, на пример (крај Божићне појаве). Кад се народ, као на сабору, развеселио, распасао и разиграо, игуман наједаред улази међу људе, натерује их да скину капу и једу неко на двоје на троје справљено кољиво, и, преко сваког обичаја, држи помен јунацима који су врло давно умрли. „Народ се,“ наравно, „чуди његову послу; сваки скида капу и смеје се,“¹⁾ баш као што му се владика пре смејао. Такав је игуман, на дну душе: не мудар и достојанствен пустињак романтични, него здрав и весео калуђер црногорски. Јер, што се мудрости његове тиче, немојмо се варати, знате ли откуда му је она? Има код једног путника који је почетком прошлог века пролазио Црну Гору, записано ово: „И ако су духовници ове земље, уопште узевши, незналице, ипак они који путују по пословима свога манастира или прошње ради, и који тим поводом прођу и најудаљеније хришћанске земље, знају много јер су много видели и чули.“²⁾ Наш игуман је један од таквих. Он није слеп мудрац из Ђелије него путник који је видео бела света. Он је, то сам каже, био у Витлејему и Јерусалиму, у Светој Гори, у Русији:³⁾ како је могао те путове чинити ако не као калуђер који проси? На тим путовима стекао је ону своју добру мудрост и искуство. Те су му особине, дакле, доцније стечене, а он је у основи прост црногорски калуђер, од исте расе и фамилије од које и поп Мићо.⁴⁾ Фигура игумана Стефана, према свему овоме, јасна је и индивидуалисана.

Владику и игумана, видели смо, и сам Г. Решетар сматра као индивидуалисане

¹⁾ Проза иза ст. 2647. и 2652.

²⁾ Vialla de Sommières, Voyage historique et politique au Monténégro. 1820. I, 319.

³⁾ В. ст. 2259—2273, 2454—2456.

⁴⁾ Карактеристично је што Његош игумана зове Стефаном а оног попа који је погодио Шенђерову дубарду (в. ст. 1386—1394), Шенпаном.

карактере. Али је чудно што само њих издваја. Има још пет личности код којих се, тако исто, на први поглед може видети да су развијене и особене фигуре. То су војвода Драшко, поп Мићо, Мустај-кадија ако хоћете, сестра Батрићева и баба.

Војвода Драшко н. пр. довољно је развијена фигура да се може увести у један ред са игуманом. У појави кад он долази из Млетака, он се живо оцртао својим причањем. У том причању не треба се загледати само у слике с пута које он пред нашим очима развија, него видети и његов карактер који се при томе испољава. Не гледајте како он описује тесне улице и мрачне тамнице млетачке; људе што носе жене на носилима, и трбушату господу млетачку, обријану и напудровану; свет заплашен и терорисан, опкољен жбирима и шпијунима: него гледајте како се сâм Драшко понаша. Драшко је прост, безазлен, наиван Црногорац који се одједанпут нашао у једном чудном и непознатом свету, у којем изгледа комичан. Он је као Кањош Мацедоновић, од исте фамилије. Кад га радознала светина, заинтересована његовом страном ношњом и чудном фигуром, опколи као Парижани Монтескијева Рику, и кад се он брани од тога, он изгледа комичан. Кад је у позоришту, он је већ класично комичан. Кад разговара с дуждем (слика дуждева је ванредна, једним потезом обележена, али јако: у њој је тип странца који нема појма о Црној Гори; алузија је јасна, али пуна горчине и сарказма), и искрено се чуди и љути на питања његова, како је наиван и простодушан! Кад, гледајући оне чувене јаме под дуждевом палачом где су политички кривци без милосрђа бацани и мучени, протестује против мучења њихова, како се ту опет показује безазлен али и Црногорац, јуначан, праведан, човечан! Фигура Драшкова је јасна, одређена, крепко обележена и тако оригинална да се не да заборавити кад се једном позна, и ја не видим што јој Г. Решетар није признао индивидуалност исто као и игумановој. Могла га је,

колико видим, само та помисао уздржавати што би се и друга која личност из Вијенца тако исто могла понашати у Млецима као и Драшко. Али ми смо горе видели колико је ова помисао умесна. Драшко овде, то је истина, представља сваког Црногорца који би се у тој прилици нашао; он садржи типске особине једног црногорског путника у страном свету; он је тип а не специјалан карактер, али, као што смо напред рекли, и тип може бити индивидуалисан исто као и индивидуа. Сваком читаоцу Горског Вијенца Драшкова фигура остаје јасно у памети, и никоме и не пада на ум да се пита даје ли се она заменити.

Фигура попа Мића тако је исто индивидуалисана, ако не и више. Она је, у осталом, и незаменљива: ниједна личност из Вијенца не може чинити и говорити оно што говори и чини поп Мићо. А јасно је оцртана. Истина, није пуним бојама сликана него само писаљком обележена (како се, у осталом, једино и смело с њоме чинити, јер је узредна, случајно ушла у дело, излишна), али је јасна. Поп један из старог времена, сиромах, бедан, оскудан, који једва живи од поклоњене груде сира или шаке жита, подивљао у оним кршевима, зарастао у браду и косу, приморан да се сваки дан вере уз стрме литице док дође до своје малешне и опале црквице у којој једва ако, од свих књига, има неко старинско јеванђеље; поп неписмен тако да му се и кнез Јанко и сви остали ругају, који никад није имао прилике да учи азбуку, којем није књига од потребе јер не зна шта ће с њом него је, бедник, научио на памет све што попу треба па само испоје кад затреба, „ка пјесну на уста“, било то тачно или погрешно; поп један који од попа ништа нема, који (ја ћу да наведем речи самога Г. Решетара) „боље умије да ханџаром турске главе сијече него ли да пером по папиру слова брчка“, који носи кубурлије и јатагане за силавом као и сваки други Црногорац, и чак ни мантије нема (онда,

и још много доцније, црногорски попови су носили обично народно одело), а искрен, сиромах, и доброћудан тако да се сам себи руга и подсмева: ето такав је поп Мићо. Фигура је јасна, класична, запамћена, неизгладљива. Самом Г. Решетару је, по свему се види, јасна, и ја се чудим како он одмах није признао њену очевидну индивидуалност.

Ја бих смео то да признам чак и фигури Мустај-кадије. Није тако јасна и оригинална као она горња, али ипак. Пре свега, од свију Турака у Вијенцу, Мустај-кадија изгледа најугледнији, највише истакнут, по рангу и иначе. Он је кадија на Ободу,¹⁾ у главном месту потурица; после, живео дуго у Цариграду, одрастао у њему,²⁾ а ви знате колики је, међу провинцијалцима, углед оних који из престонице долазе;³⁾ најпосле, најречитији говорник турски, јамачно вођ црногорских мухамеданаца. Њега н. пр. Срби као највећег крвника сматрају и, чим на Обод нападну, њега траже да убију и убију доиста;⁴⁾ после, његов говор реши питање ради којег се скупштина окупила, најважнији је на састанку. Ето, тај човек, у том свом говору („што зборите, јесте ли при себи?...“), испољи јаче једну своју црту, једну значајну страну свога и општег турског карактера, наиме фанатизам. Он је тип турског фанатика, заслепљеног мухамеданца.⁵⁾ А то ипак није тако мало да се преко тога пређе. То даје једно јаче

обележје Мустај-кадији и видније оцртава његову фигуру. И ако та фигура не пада јако у очи, она је ипак обележена, јасна, и готово можемо рећи, индивидуалисана.

Али да оставимо Мустај-кадију око којег може бити спора, сестра Батрићева зацело представља индивидуалисан карактер. Најпре је незаменљива, а после и израђена фигура. У онако драматичној сцени као што је њена, и карактер њен се морао потпуно оцртати. Карактер је одиста оцртан. Не треба гледати у тој сцени само на интересантну форму народне тужалке која јој је дата, него на саму јунакињу, на карактер ове, на драмске ефекте њене. Треба поћи од тога да се она убија на крају тужалке, па ће се онда разумети емоција у нарицању изражена и карактер јунакиње. Одиста, нарицање сестре Батрићеве не показује девојку убијену од жалости, која тужи скрушено и меланхолично, него очајницу која се загонила по цетињском пољу па плаче, јеца, јауче, грца, вришти, крши руке и чупа косу од муке. Њено нарицање је очајно, лудо, манито. Све што она каже, испрекидано је и растројено као код онога који муца од бола и немира. Њене реченице нису довршене, ни везане једна за другу; свакој се крај губи у плачу и јауку; цео монолог је испресецан, раскомалан, распарчан. Ту је све краткога даха, све дрхти од жестоке страсти, и наваљују мисли једна на другу док се све не скрхају у једну страшну клетву и у једно девојачко самоубиство. Сестра Батрићева представља пун драматични карактер. Ја сам нарочито то хтео да истакнем; све остало што њену фигуру чини особеном, јасно је само по себи. Фигура њена ван сваке сумње је индивидуалисана, особена, оригинална, јасна, класична.

Иста је таква и фигура бабе. Ни ту се јасноћа, особеност, незаменљивост и индивидуалност не могу спорити. Баба је из Бара, са мора, али иде тако по целој околини и даље, долази чак до Цуца; гради се видарица, бере траве, лечи људе и даје

¹⁾ Он је тај кадија чију синовицу сватови доводе на Цетиње (в. појаву сватова).

²⁾ Мустај-кадијине су речи:

„О Стамболе...
„сто пута сам у мојој младости
„из миндера у зору хитао
„на твој поток бистри и чудесни...“

³⁾ Аци-Али-Медовић кадија такође је учио у Цариграду (в. ст. 738).

⁴⁾ За њега каже Богдан Бурашковић:

„Крвника га ришћанскога нема,
„Заклала га пушка црногорска.“ (ст. 1911, 12).

Он је, у осталом, једина личност Вијенца што је погинула у покољу Бадњег вечера (ст. 2700).

⁵⁾ Каже се још за Мустај-кадију да је „пунан губе и лукавства“ (ст. 1910).

записе од смрти. Познају је људи већ неколико година, и верују у њене видарске способности. Али се она одједном промени. На претњу и заповест везирову, она се реши да овога послужи једном издајничком службом. Гадна ствар доиста, та њена служба. Она узме на се маску пророчице и вештице, пође по цуцким и осталим селима, распитује које је дете умрло или које је момче погинуло, па одмах баца кривицу на ову или ону главу у селу што је, као бајаги, дете опчинила и душу му узела, и тако означи двадесет жена као вештице, омрази на тај начин породице умрлих и погинулих са другима, и цео народ доведе до крви и ножа. Кад је ухвати, она је толико лукава и претворна да се и даље гради вештица, да плаче бајаги, итд. А кад владика попрети и цео народ се усколеба, она се предадне, задрхти и призна све. Не могу да кажем да је бабин карактер израђен потпуно, довољно, психолошки (нарочито је цртеж слаб, скраћен, прекинут, после онога кад јој народ попрети да ће је под камење ставити; ту је у место цртежа дошло једно просто причање, ради разумевања појаве и обавештења читаоца), али сигурно могу рећи да је њена фигура индивидуалисана.

Довде је, може нам се рећи, наша анализа још добро ишла. Ово неколико личности што смо прешли, имају још којекако своју посебну физиономију. Али остале? Кад се из Вијенца изузму главне личности и женска лица, све остале личности, бојмо се, личе једна на другу, изгледају једне исте, чине све скупа једну једноставну масу, једну гомилу обичних Црногораца из које се ни једна фигура не да засебно распознати.

Није тако, међутим. У тој гомили има такође неких физиономија које више падају у очи. Има их доста оригиналних. Неке су чак толико оригиналне да ми је чудо како су досад могле пролазити неопажене.

Такви су нарочито кнезови Јанко и Роган. Њих двоје (ја их заједно узимам,

као један тип, и држим да то ништа не смета индивидуалности њихових фигура: оне су индивидуалисане према другима а не једна према другој) потпуно су различни од осталих Црногораца. Сви Црногорци у Вијенцу јесу, више или мање, јунаци, хероји, витези, срчани и убојити људи, ратничке и марциалне фигуре, крвавих очију и мрачна изгледа, готови да на једну реч полете у бој исуканих јагагана и т. д. (сви већ знате какви су конвенционални Црногорци): е лепо, сасвим су друкчија ова двојица. Они нису озбиљни типови него комични, смешни, људи. То су два шаљивца, два комедијаша, „два дедака обадва једнака“ који се кроз цео комад шале, терају спрдње, чине свакојаке враголије с Турцима и Црногорцима. У оној мучној и крвавој атмосфери какву је Његош у Вијенцу оцртао, где Турци једнако буше и рију против Црногораца; где, како ко дође на сцену, јавља о некој погибији црногорској; где се сваки час дижу мртвачка носила; где Турци косе и искорењују најаче породице и читава племена; где сестре за братом косу скубу и убијају се ножем иза појаса; где ваздух дрхти од ужаса а земља провире крвљу — у тој атмосфери, њих двојица иду по логору црногорском, хватају једног по једног па га заједају и пецкају, дирну час Мандушића, час попа Мића, час игумана, а већ што се Турака тиче, њих чим стигну, одмах учине сехир с њима и отворе један јеглен који се нимало не одликује симпатијом и поштовањем према овима. Такви су, у главном, кнезови Јанко и Роган (не треба никакo сметати с ума да су они ипак чисти црногорски типови). Али хајдмо редом. Они су, пре свега, стари људи: Рогану има осамдесет година¹⁾ а Јанку толико исто ваљда пошто му је парњак у свему. После, они су другови,

¹⁾ В. ст. 1968. Ја држим да су сви кнезови у Вијенцу стари људи, како и одговара њихову положају. Како ова двојица, тако ваљда и кнез Бајко који је деда покајници, кнез Раде који је ваљда старији брат владин, и кнез Никола.

пријатељи, помало комшије, скоро побратими: чим дођу на сцену први пут, нађу се, здруже се и остану здружени до краја¹⁾ Најпосле, нису никакви ратници, никакви завереници, никакве бојне снаге: док сви остали имају некакав задатак у устанку, њих двоје немају; док не почне бој, нико не може речи да добије од њих, а чим почне, њих и нема на сцени. То су вам два мирна и разговорна чиче, који нимало не личе на старину Новака или Југ-Богдана. Они су за шалу а не за бој; једном од њих (Јанку) то чак и кажу Црногорци: „ти све, кнеже, на шалу okreћеш“²⁾ Сад, њих двојица дочекују, као и остали, Турке, сватове, покајнице, жене, бабе, вештице и све друге долазнике и давуције; присуствују разним сценама које се одигравају на цетињском пољу, и ево како се понашају. У сцени са заљубљеним Мандушићем, на пример. Свршила се скупштина, отишли и везирови гласници, нашла ноћ; оно што је Турака и Црногораца на скупштини било, то легло на ледину да отконачи под ведрим небом; „мртво доба ноћи све спава“: само кнез Јанко и Роган чули да неко говори кроза сан, па брже боље онамо од куд се чује глас, радознали да виде и чују шта је. Кад тамо, а то Мандушић, спава као заклан, али ипак говори нешто у сну. Зачућен Роган хтеде да га пробуди и озбиљно запита шта му је, али не даде Јанко: њему је до смеја, види да је момент згодан за шалу, па би да наставе запиткивање али да не буде човека, јер је овај такав да ће и у спавања одговарати на постављена питања. Онда га узеше запиткивати, радознано, кроз смех, обешчаки, па кад се сити насмејаше а Мандушић већ почео сувише „ћетињити“, рећиће Роган Јанку: „не питај га, аманати, за такве ствари док се није што изблеја.“ Сутрадан, кад се сви беху пробудили, и

¹⁾ Кад Јанко први пут дође са Озринићима (госпођинска скупштина), Роган га одмах ослови, а овај га отпоздрави пријатељски, као старога знаца.

²⁾ В. ст. 2240.

узели редом причати шта је ко сањао, њих двојица окупише Мандушића који ништа не прича: „Мандушићу, што си невесео; што не причаш што си ноћас снимио?“; ни тада нису ради оставити једна човека на миру. Како поступају с Мандушићем, још горе чине с попом Мићом. Долази сиромах поп, доводи масу људи на даву владици; ма колико да је комичан, дошао је по озбиљну послу и није сад за дирање: али наша два кнеза видели да поп носи неко писмо у руци (обичај је, ваљда, да сваки који се жали, носи и писмену жалбу собом) па чули да су се жалиоци попу обратили да им он писмо напише, а знају да је поп неписмен, и онда почну (ово све Јанко) своја пецкања и задиркивања. Владика узима писмо, гледа га, и не говори ништа; а Јанко одмах: „што је било? што пише, владико?“ Владика мирно и озбиљно одговори како се писмо не може прочитати, и хтеде да га врати попу, али Јанко пружи руку и узе писмо, па га стаде разгледати и дивити се бајаги:

„Дивна писма, јади га убили!

„Красно ли је на карту сложено,

„Као да су кокошке чепале.“

А кад заврши то и изазва смех целе гомили, он поврати писмо попу и замоли га да он сâм прочита, кад владика не уме:

„Попа Мићо, држ' ти ово писмо

„те прочита, да знамо што пише.“

И тако даље; сви знамо како се он даље, кроз целу сцену, руга попу што не уме читати. Јанко чак ни доцније не оставља попа на миру. У појави бабе он такође нађе начина да га дирне. У оном страшном моменту кад раздражени Црногорци, сви листом, скоче да бабу заспу камењем; кад баба види блиску смрт пред очима па, сирота, моли само да јој даду попа да је исповеди, кнез Јанко јој примети:

„Нема, бабо овде духовника,

„нако ћемо послат пона Мића,

„а он књиге уза себе нема.“

Та је примедба одиста обешчака, и лепо карактерише Јанка. Јанко чак и игу-

мана дира. Ноћ је у очи поласка у бој, скупштина се претворила у логор, дошао игуман да храбри борце, и чека само да га позову да почне беседити, само кнез Јанко ништа паметније не нађе да му каже него, како се загледао у бројанице игуманове, запита га: „а бројиш ли све тако, игумне?“, и почне се шалити с њим. Колико су Јанко и Роган различни од осталих Црногораца по нарави и карактеру, јасно се види у појави Драшковој. Кад Драшко дође, сви главари питају га озбиљно о путу његову, само ова двојица све којешта запиткују. Док један пита какви су јунаци Млечићи; други, како поје уз гусле; трећи, какви су им судови; четврти, какав изгледа дужд — дотле Јанко пита: „а бјеше ли море у Млеткама?“, а Роган: „а како те рањаху, војвода?“ (Узгред буди речено, Роган је гурман, он сваки час говори о јелу: „навртите те пет шест овновах да ручамо, да дома идемо“, или: „хиљаду сам плећах оглодао...“, итд.) Они, у осталом, и иначе, у другој прилици, питају и говоре неозбиљно, детињасто. Да није њих двојице, појава бабе била би сва трагична; услед њихових питања, већи њен део испао је доста комичан. Јер, треба приметити, Јанко је тај што се распитује о вештицама; он је оно заинтачио питањима, радознано, наивно, комично:

„Кажуј, бабо, јеси ли вјештица? —
 „А како се градите вјештице? —
 „Па последијед што се од вас ради? —
 „Слушај, бабо, све ти вјерујемо...“

а једини Роган пристаје за њим, одобрава, прави и сâм примедбе, не би да мења разговор. Ето такви су они, тако разговарају са свима личностима црногорским у Вијенцу. А с Турцима? Њих не могу да виде очима, толико их мрзе. Оно, истина, и остали главари мрзе Турке, али то чине племенито, отмено, витешки, а ова су двојица и ту смешни. Они најпре држе да Турци нису људи као други, нису крштен народ; после, кажу, немају венчања него живе „ка остала стока“; најзад, Турци смрде, удара из њих нека „тешка воња

од некрсти“, Јанко не може да спава од тога, а сиромас Роган, кад седи случајно близу њих, мора да држи нос непрестано у рукама, иначе би га, каже, мука препала.¹⁾ Сад можете замислити колико ће љубазности њих двојица да укажу Турцима кад с њима разговарају запушена носа. Замислите какви ће бити кад им Турци дођу на договор. Њима ће бити за цело време, криво, мука, и сигурно им неће ићи никако у главу шта би владици те Турке дозвола на састанак. Они ће се зацело ругати Турцима, и то заједљиво, жучно, безобзирце, без сажалења, безочно, неправедно чак, ако смем тако да се изразим. Да само два примера наведем, ено како Роган дочекује првог говорника турског (Медовића), и како Јанко најбољег (Мустај-кадију). Медовић, истина, не погоди о чем треба да говори, али говори паметно, лепо, помирљиво; предлаже умир неких породица и братстава; толико је чак попустљив и снисходљив да хоће сâм да поднесе све трошкове и сву срамоту око тога; нуди н. пр. да он сâм да накнаду за убијене а то је преко сто дуката на главу, и да пође пред кумама као покајник а то је страшно, итд. (читајте Љубишу који је то лепо описао у причи Поп Андоровић нови Обилић) — али Роган одмах њему („Ефендија, ти не угонета“) како је глуп, како му се „јошт хоће памети“, итд. Тако и Јанко с Мустај-кадијом. Овај, у најважнијем тренутку договора, изговори, ватрено, одушевљено, фанатично, ону познату, сладострасну, јаку, силну, речиту похвалницу мухамеданству, и таман мисли да је произвео најбољи утисак, а кнез Јанко устане, дође до њега, унесе му се у очи,²⁾ скине капу па поругљиво, увредљиво, изазивајући:

¹⁾ Све ово кажу кнез Јанко и Роган (в. ст. 1766—68, 1242—1252). У издању Г. Решетара од 1890, случајно стоји на једном месту погрешно забележено „сердар Јанко“ место „кнез Јанко“; то тамо где они леже па се разговарају о „воњи“ код Турака (над ст. 1242).

²⁾ У Вијенцу не пише да Јанко овде устаје, него само да скида капу. Ја ипак држим да ствар

„Ефендија, овако ти хвала!
„лијепу ни исчита предику:
„што тражили оно смо и наши.“

Такви су кнез Јанко и Роган према Турцима; видели смо какви су према својим сународницима. Па и иначе, кроз цео Вијенац (ми их нисмо описивали како у свакој прилици изгледају), има још доста црта и знакова које их у истом смислу карактеришу. Они су по свему друкчији него остале личности у Вијенцу и њихове су фигуре довољно, сигурно, магистрално индивидуалисане и оцртане.

Биоград.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

Прилог карактеристици српске критике

— Светислав Стефановић —

У 16. броју *Бранкова Кола* 1901. изашла је моја биљешка *Двије крупне ситуације*, у којој сам замјерио српским преводиоцима, поводом најновијег Шантићева пријевода Биргерове *Леноре*, што се не обзиру на ритам и размјер пјесме коју преводите; и додирнуо сам питање о мело-

смом овако замишљати. Мени се у опште чини да је ова скупштина много бурнија него што на први поглед изгледа, да ту има више кретања и живости, да ту не остану сви до краја како су први пут сели, него устају, скачу на ноге, леже изваљени итд. Мандушић н. пр. зове Бајка да му „пухне у око“, Бајко јамачно устане тога ради јер ено му Мрваљевић одмах иза тога каже: „не прелаз' ми преко пушке, Бајко.“ Кад, на крају скупштине, хоће да се побију, ја не држим да је то због речи Мандушића и Мухадиновића, нити да баш ова двојица насрну један на другог, као што то мисли Г. Решетар (Увод, 15) него да то чине неке сасвим друге личности, оне понајпре што су неме. Јер, (не заборавимо никако да има народа стотина на скупштини) ту сваки са својим комшијом засебно говори, доказује, гестиккулише па ће и да се побије. Тако је т. ј. пред крај. Сердар Иван н. пр. и Ферат Зачир на једној су страни а далеко на другој Мандушић и Мухадиновић. Свака се група издвојила, и не слуша другу, нити је чује.

личности стиха, поводом истакнутог, критиком госп. Врховца на дра Недића, питања: да ли су стихови Милете Јакшића, које је г. Недић у *Зори* »додирнуо« — доиста беспријекорни, као што г. Врховац мисли.

На ту моју биљешку изашла су у 18. броју истога листа два одговора и, да не дуљим лакрдију, прећи ћу одмах *in medias res*, пошто сам у интересу самог спорног питања одлучио одговорити мојим критичарима.

Г. Живојновићу имам ово да примјетим: Нијесам мислио да ми је задаћа писати о стиху Биргерове *Леноре* и не испитујући колико је истине у његову излагању и разлагању о том стиху, не могу да увидим ни последице његових примједба да ми је *дужност одговарати за оно што нијесам ни рекао*. Све његово цитирање *Nibelungenlied*-а и *Леноре* мене се ни најмање не тиче.

Али г. Живојновић је хтио да докаже како ја не знам ни оно што кажем — и то ме се врло тиче. Други од тих његових доказа је већ примједбом уредниковом изгубио вриједност. Али и без те примједбе, без исправке не може се, ако се *сило* не ће, видјети у мом цитату из Гетеа као да сам хтио рећи да је Гете »онако« мијешао ритам и размјер својих стихова. То могу видјети они који превиде, да сам цитиране стихове поређао под 1, 2, 3, и да ти стихови поређани тако под 1, 2, 3, *немају никаквог смисла*, те дакле и не могу долазити један за другим:

1. Und frische Nahrung neues Blut
2. Aug' mein Aug' was sinkst du nieder.
3. Auf der Welle blinken...

Ко год зна њемачки знаће да између ових стихова мора бити и других, јер овако не може бити — а ко не зна њемачки тога се не тиче ни то мјесто моје биљешке, а још мање одговор г. Живојновића. »И то је, мислим, јасно.«

Прва замјерка г. Ж. требала је да покаже, како ја не знам шта су стиховске стопе, јер сам рекао да се Хајне у својој

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

пјесми *Loreley* није држао броја стопа, као српски преводилац његов и опет је њемачки оригинал куд и камо мелодичнији. Није овдје мјесто расправљати о карактеру Хајнеова стиха, али сâм г. Ж. истиче у првом стиху *Loreley*-а *четири* наглашена слога, а у другом *три* наглашена слога:

Ich weiss nicht was soll es bedeuten
Dass ich so traurig bin.

И ко ће да броји стих по стих — нијесам ни мислио буквално! — размјер, број стопа те Хајнеове пјесме; ко погледа само први и други стих, видјеће да број »тактова«, или боље рећи број стопа — јер такт се равна по стопама (чуће г. Ж. мало доцније) у та два стиха није исти, а тако ни у другим стиховима. Није довољно само тражити длаку у јајету, него је ваља и наћи. »И ово је, мислим, јасно«.

С много већом хуком осврнуо се на ону моју биљешку г. Врховац и тражио је у њој оно чега у њој није ни било, неку нову теорију метрике (можда је то у осталом за г. Врх. и било ново, јер изгледа да он не зна баш ни стару, класичну метрику), тражио је декадентизам и открио још једног литерарног анархисту и човјека који се усудио читати Шопенхауера. Макар се и не слагало с начелом анархије он је пронашао да имам увијек више мишљење од онога кога тумачим и — направио дијагнозу: покварен стомак. Али кад је г. Врх. тако добар дијагностичар знаће ваљда и то да је нарочито један симптом карактеристичан за покварен стомак — а то је повраћање. Па како цијела његова биљешка показује тај патогностички симптом, како због тога и лучи аномалну количину жучи — то је неопходно потребно да се остави и Шопенхауера и Лодла и Маларме-а и нека се строго држи дијете, само млијека, т. ј. српске и ст. словенске граматике. Кад се тако мало излијечи увидјеће да, ако ја имам увијек¹ више мишљење од онога кога тумачим, ја се

¹ Читаоцима *Зоре* познато је, да ја, на пр. о Бранку, имам ниже мишљење и од г. Врх-а!

трудим да оборим нижа мишљења и поступама по свом правилу: да се величина нечија дознаје не само упоређењем с мањима, него и још боље упоређењем с већима (види *Зору* I. св. 1901). Ако г. Врх. хоће да обори моје више мишљење мораће од мојих аргумената одбранити, међу осталима, и своје ниже мишљење. А то ће најбоље бити и да не покушава, јер већ овај први оглед да ме утуче показује све знаке срдите немоћи и болесног стомака.

Да видимо те знаке. Прво је господин професор хтио да каже да ја нијесам на чисто с основним појмом о стиху — и казао је то тако да мислим, да он није на чисто ни с основним појмом о том, да није све оно основни појам што случајно падне г. Врх-у на памет. Рекао сам да би ваљало пазити поред ритма и на мелодију стиха, на музику ријечи, споменуо сам полиритмичне стихове и цитирао Гетеове *Auf dem See* и т. д. показујући, на примјеру, да прави стих и кад се чита као проза има своју мелодију. Одрицао сам Милетиним стиховима ту мелодичност.¹ Г. Врх. и не брани Милетине стихове од моје замјерке, него хоће да докаже, како је у стиху ритам све и сва, мелодија је нешто имагинарно, стих не мора имати никакве мелодије ако га испишете и читате у прози.

А *propos*. Исписујући Милетине стихове у прози, писао сам ријечи до ивице хартије, а што се слагач *Бр. Кола* слијепо држао мога слога и није ређао ријечи до ивице — не могу ја одговарати. Не знам шта бих доказао да сам »намјерно«¹ оне стихове исписивао »онако«¹ у прози, како г. Врх. мисли. А да ни они стихови које сам ја изоставио, нијесу беспријекорни, као што се г. Врх. тјешни, најбоље свједочи:

На прозорима | окна; врапци грају.

Ко тај стих чита с дијерезом, ко се »одмара«¹ *испред* ријечи окна, тај нека не

¹ Legouvé каже: *Le grand art de lire les vers même au théâtre, consiste a faire accroire aux spectateurs que c'est de la prose!* Оваких читата лако је наћи читану рпу — баш у метрикама!

доказује да у споменутих стиховима Милетиним нема ничег против граматике, синтаксе итд. Природно је и по правилима граматике итд. да се застане, одмори *иза* ријечи окна — а неприродно и против правила граматике да се застане, одмори испред те ријечи, макар оно *иза* дијерезе немало никаквог смисла. Ја и нисам доказивао да у Милетиним стиховима, кад се испишу у прози има нечег против граматике итд. *него кад се читају као стихови*, јер кад се читају по правилима граматике — то нијесу стихови. Али, наравно, кад је ријеч о граматички, о струци г. Врх-а он одма све стихове на свијету види у прози.

Већ то доста би било да покаже, како г. Врх. није ни разумио оно што је читао у мојој биљешци, а некамо ли је умιο наћи погрешку какву.

Да се вратимо сад основном појму о стиху. Г. Врх. истиче као аксијом, да је стих »ритмична јединица у којој се *одређен број слогова* правилно измјењује по тактовима и везан је, у српском, за акценат«. На другој страни г. Живојновић каже како су у Нибелуншком стиху главно тактови, јамбски ритам с четири *Hebung*-а, четири јако наглашена слога, поред којих ненаглашених може бити више или мање, јер *нијесу »бројно одређени«*. Без обзира на то што моји критичари тако лијепо један другог поричу, ово већ показује да дефиниција стиха није тако лака ни проста ствар, као што се г. Врх-у чини.

Прије свега ваља знати да »основни појам« значи основ, полазну тачку. Стих, у којем је ритам све и сва може бити полазна тачка у каквом уџбенику метрике, основ за друга испитивања и посматрања врло комплициране науке о стиху — али, ваљда не ће г. Врх. доказивати, као што показује својом биљешком, да је довољно знати само основно правило, па одмах моћи судити стиховима свих појета! Математички је аксијом два пут два четири; али нико неће тим аксијомом негирати интеграле, ма да су се ови толико удаљили од основног појма, од полазне тачке

математичког знања, да им је тај аксијом *qualité négligeable*. Тако и ритам може бити полазна тачка науци о стиху, не спријечавајући је да дође до таквих закључака и погледа о стиху, који ритму једва ако дају — мјесто потчињене вриједности.

Али добро би било да су моји критичари обиљежили своје тумачење неких термина, јер овако су направили велику збрку од ријечи ритам, такт, ритмична јединица, тако да се не зна јесу ли ово синоними или нијесу. По г. Живојновићу може бити јамбског ритма и, ако је у »такту« поред *наглашеног* слога, више или мање *ненаглашених*! Ово је самовољно и ничим неоправдано извртање значења јамбске стопе. Јамб може бити само двосложан. Али кад г. Ж. хоће да изједначи стих Хајнеова *Loreley-a* са Нибелуншким стихом — он онда не зазира ни од тога да направи јамб тросложним и т. д.! По г. Врховцу је и једносложна ријеч ритмична, чим прави стих! а у прози не може бити ритма. То је Вавилонска кула. С таким појмовима може се свашта доказати — само ништа не расвијетлити, не разјаснити.

Прије свега ваља знати да је биће ритма у том да се јединица нека у одређеним, временским размацама понавља, опет враћа. У музици је та јединица такт, временска количина. У метрици је та јединица одношај слогова, стопа. Ст. класична метрика познаје у том одношају слогова само једну — димензију, дужину, трајање у времену и за то та јединица ритма ст. класичне поезије одговара јединици музичког ритма — такту. Стопа, тј. одношај слогова — а за одношај треба најмање два слога, дакле у једносложним стиховима се и не може говорити о »ритму« и »такту« итд.! — у модерних, живих језика, има осим временске количине, такта, осим одношаја дужине, трајања — још и свој *квалитет*, своју висину и низину, свој *Hebung*, акценат не само ријечи него и реченице. У неких језика је квалитет претежан — ту ритам тактова пати, јер

одношај слогова по дужини има само узгредну вриједност — на пр. у француском, гдје је правило да се слогови *броје*, а не *мјере*; гдје је број слогова с квалитетом »све и сва« а квантитет, трајање слогова по готову без значаја.¹ Ту ритма може бити само с обзиром на квалитет, глас по нагласку се ритмично диже и спушта итд. Српски језик богат је и квантитетом и квалитетом својих слогова — за то у њему има стихова ритмичних по такту и ритмичних по акценту, по квалитету, по сепце или заједно. У стиху на пр.:

Пошетала царица Милица

или:

Још зорица не забијелила

претеже ритам квалитета, акцента, висине и низине; у другој половини првога су и тактови ритмични, слогови по дужини ритмично се понављају: царица, Милица. С обзиром на квантитет јединица је стиховском ритму — такт, стопа; с обзиром на квалитет — мелодија, музика ријечи. Према том је ритам у одношају тих ритмичних јединица, сваке за себе или скупа ако иду заједно, јер јасно је да то не мора бити. Тако је, дакле, скроз погрешно, кад г. Врх. ритам тражи у одношају ријечи и кад стих назива ритмичном јединицом. Кад би стих био ритмична јединица, онда би ритма било само ондје гдје су стихови потпуно у свему једнаки — а то није толика бесмислица, колико је смртна пресуда цијелој поезији. Да ријеч по себи није никаква јединица, и да одношај двије ријечи још не чини ритам — и то је више него јасно. Ритам је, наиме, правилно у времену понављање одређеног *одношаја слогова* и то одношаја по такту (дужини) или квалитету (мелодији).

С потпуно збрканим преставама о ритму г. Врх. насумце говори о некој везаности ритма за акценат у српском. Да су и ово празне ријечи, знаће свако који је у »уче-

ним« српским поетикама, штампаним и писаним, учио као примјер ритмичног, трохејског десетерца стих:

Пошетала царица Милица — —

Цар Лазаре сједе за вечеру — —

Да се од ових ријечи може направити »трохеј«, одношај два слога по дужини, само без икаквог обзира на акценат, само произвољним продуживањем и скраћивањем појединих слогова — јасно је за свакога, који је икад видјео те стихове написане руком каквог гимн. професора и учитеља поетике:

Цар Лазаре сједѣ за вечеру —

Да је у тим ријечима ритам доиста весан за акценат, тај стих не би никад био трохејски — него би био полиритмичан, тј. стих у којем би се јединице квантитативно и квалитативно са свим разликовале једна од друге.

Колико је истине у основним појмовима г. Врх-а, види се већ и по овоме. А што он ипак јуначки протурује своје мишљење као аксијом, не изненађује нас, јер знамо *какво је знање најнесмјерније и најбогатије аксијолима*. Што човек више зна, све ће мање аксијома сипати као из рукава.

Не само да по дефиницији стиха у г. Врх. половина Хајнеових и Гетеових итд. стихова нијесу стихови с обзиром на број слогова, него с обзиром на ритам — »по такту« — у опште ни један стих не би био стих, ако се не би скандирао, а скандирати се могу мање више сви стихови. Бранково *Коло* било би »у стиху« само док га пишете:

Кѡлѡ кѡлѡ најкѡлѡ

Вилѡвитѡ плѡхѡвитѡ.

Наравно да би врло смијешно изгледало *прочитати* те ријечи по такту обиљежених трохеја! као што је управо пронија хтјети читати француске стихове по такту. — Према акценту други би стих прије још морао бити јамб, него трохеј. Али треба само начинити насиље акценту и природној музици ријечи, па можете направити — још какве ритмичне стихове!

¹ Vapereau: Dictionnaire universel des Littératures: »Tout le système prosodique de la poésie française repose sur le nombre des syllabes. Le vers français les compte, il ne les mesure pas.«

И ко у стиху тражи само ритам, тражи правилно измјењивање слогова по тактовима, дакле по дужини, тај може исто тако уживати у *ритмичном клопарану по такту прстила по столу*, као што ће уживати у читању т. ј. скандирању стихова.

Српски језик с јединственим богатством свога акцента, а овај већ по себи не обиљежава само дужину него и мелодију (на пр. свијет [свѣт] — вијенац [вѣнац]), с јединственом музиком већ свога прозног говора може само, на силу Бога, давати грађу стиховима, који се по такту могу скандирати.

И кад г. Врх. резонује да је мелодија нешто имагинарно, а ритам »по тактовима« све и сва — онда је последице овог јасно, да тај ритам сам по себи не чини мелодију већ и за то што не инволвира у себи ритам по квалитету, и што, »по правилима« неке вајне српске метрике више угушује акценат зарад такта, него што такт везује за акценат. У старих класика је стиху наравно основ такт, одношај слогова по дужини и тактови могу бити потпуно равни међу собом, јамби су сви потпуно једнаки, дактили исто тако и т. д. јер се и скалупљују само за једну димензију. На пр.

Ārmā vē|rūmqē cā|nō — —
Quādrūpe|dāntē pūt|rēm — —

У српском, да не отежавамо разумијевање другим језицима, мален је број јамбова који су у читању потпуно исти; то је у опште готово и немогуће тражити кад се зна колико је обиље акцента, колико шаренило висине и низине итд. кад се уопште зна да српски стих не може имати само једну димензију, свој квантитет, него има и свој квалитет. Два стиха у српском могу имати са свим различну мелодију, ма да су истог размјера и истог ритма по такту.

Г. Врх. се, наравно, мора позивати на стару класичну метрику и поезију — али

он ваља прво да докаже да се правила те метрике могу без зазора примјенити на српски стих, јер како се досад српски стих силом потчињавао правилима класичне метрике — то у његовом милостивом сјећању и »српског акцента« видим празне ријечи, као и у његовим дефиницијама стиха. По госп. Врх. наравно, да бисмо морали учити нашу дјецу скандирати да би могла читати продукте наших пјесника. У потврду том госп. Врх. цитира један дистих Шилеров, и чисто расте што је показао — потребу скандирања. Али... да, али ако су Шилер и Гете пјевали *свијесно* и *напјерно* у хексаметру и дистиху, они су имали и *својих* и *литерарних* разлога и нијесу без реда и закона оживљавали класични метрум. Ни једна лирска пјесма Гетеова не показује оне слободе (неправилности у реду ријечи итд.) које је он као и стари класици употребљавао ондје, гдје се служио хексаметром итд. (на пр. *Herrmann und Dorothea*). А да чак ни ту није имао на уму *само ритам* хексаметров — као на пр. Омир, Виргил — знаће и г. Врх. кад прочита овај стих макар »и у прози«:

Hab' ich den Markt und die Strassen doch nie so
[einsam geseh'n!

И Гетеов хексаметар може се читати у прози, па да не изгуби мелодију, јер је мелодија у самом избору ријечи — не у калупу! Прочитајте Виргилов стих у прози и видићете сву разлику између класичног, ритмичног по такту хексаметра и модерног, *мелодичног* стиха.

Али ко тако као г. Врх. без скрупула мијеша правила класичне метрике с правилима новије — том је узаман доказивати да чак и онај дистих Шилеров, којим он себе брани, има више мелодије него што ухо г. Врх., навикнуто само на скандирање и лупкарање прстима по столу, може и сањати. Тако на пр. тај дистих показује да је мелодичан нарочито онај стих, у ком саме ријечи одношајем својих слогова по дужини и по квалитету унапријед одре-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ђују, предсказују ритам, тј. чине ритмичне јединице.

— wo es nicht liebt hat schon gerichtet das Weib —

То и да није у дистиху има мелодију стиха. У том лежи чар многих, већине Гетеових стихова, врло многих стихова Лазе Костића и т. д. Тако је у цитираној *Auf dem See*:

Und frische Nahrung neues Blut —

ритам већ у самом низу ријечи и није их потребно — скандирати. У том стиху као и у читавом безброју стихова њемачких, српских итд. мелодичност је у толико већа што *нијесу ријечи одсјечене једна од друге*, као стопе (тактови), него неосјетно прелазе једна у другу, музика једне наставља се, непосредно се развија у музику друге. И то је једно од битних правила новије метрике — и ако га г. Врх. не зна, нисам му ја крив. Познато је у осталом сваком интелегентном човјеку да се и у музици ритам, тј. такт покорава мелодији и само слијепцима духовним није јасно да се жив језик људски у свом најбожанственијем царству не смије ограничити на пуку монотонију скандирања. Г. Врх. је, пак, толико несмјеран, да музику ријечи меће на исту »низину« с мирисом у стиху — показујући или да не зна да је музика основни, битни значај говора људског и да се никако не може, ни у иронији! — упоређивати с мирисом стиха, с једним са свим хетерогеном, небитном особином — можда нечијих уста, али не говора, језика. Та несмјерност знања прелази у наивност кад госп. Врх. каже да пјесник има од садржине, исказане у пјесми (да прецизне ли стилизације!) да бира оно што према »такту« може да одабере. Ако су стари имали тему свога хексаметра и имали само да бирају, удешавају, премјештају и скрађују ријечи за тај калуц, за тактове — модерни пјесник има да пази на многе друге ствари куд и камо већма него на такт, и за љубав такта он не смије самовољно мијењати акценат, дужину слогова,

висину — једном ријечи природну музику ријечи. Смијешно би било мислити да је Гете имао, слично Виргилу, Овиду, Алкеју итд. пред собом »тактове« свога *Erkkönig-a* па бирао ријечи које у њих »пасују«. На против, он је оставио метричарима да мелодију тога његова стиха разлажу, разглабају у јамбе, дактиле и друге ритмичне јединице. За то и опет кажем, да Милетини стихови нијесу мелодични, просто за то, што је сам избор ријечи таки, да таман ако чини љепшу, мелодичнију прозу од обичне, свакидашње. Та немелодичност пак не може се одбранити никаквим »ритмичним« једанаестерцем, јер скандирати се могу и скроз немелодични стихови. У његовим тим стиховима има додуше 11 слогова, и они се могу, уз уобичајену употребу насиља акценту, подијелити тачно по тактовима — али та ритмика не стоји много изнад ритмике клопарања прстију, или ударања у бубањ. Можда је за г. Врх. то највише музичко уживање — за мене није и ја сам покушао оправдати за што није.

И сад смо дошли до једне тачке, коју г. Врх. à priori назива апсурдном, показујући и опет несмјерност знања. По госп. Врх. је мелодија без ритма, (не смијемо заборавити да ритам г. Врх. значи само »измјењивање слогова по тактовима« а о »измјењивању слогова по квалитету« — он канда и не сања!) — апсурдна. Претпостављам да г. Врх. не ће хтјети одрицати овим стиховима Његошевим јединствену љепоту и звучност и волио бих знати, како он својим »основним појмом« о стиху тумачи ове:

Не смије дуго ова мрачна ноћ
У нашим душама паклено царствоват!
Вулкани, који страшно кувају
У нашим грудма букнути морају
И задушит' онога, који љагом
Јуначко српско окаља име.
Родна земља наша гдје почивају
Кости наших славних праједовах
Нек нам буде тржастеном гробницом
Или пантеон узвишених душах и т. д.

Или:

Пламен божанствени у ништавом храму
 Каква је судба у њему зажегла?...
 Тајинствени закон какав вас сједини?...

(вид. *Пустињак цетињски*).

Волио бих знати колико се Гете држао »такта« у свом *Прометеју Ганимеду* и т. д. Волио бих знати колико се Лаза Костић држао »ритма« у својим пјесмама *За сестром, Опрости ми, Побри Ј. Ј.* и т. д. Или би г. Врховац довикнуо: Окајте се стихова! То је тешко погодити. Али што да се устручава довикнути то једном полетарцу, који је саставио оваке стихове:

Благо летње предвечерје
 На западу још сунце сја
 И крупне капље млаке кише
 Полако росе пут и мила поља та!

Без уобичајеног насиља акценту, први се од ових стихова може претворити у чист (чистији од оног: Виловито, плаховито!) трохејски осмерац; други у јамбски осмерац; трећи у јамбски деветерац; четврти у јамбски дванаестерац. Дакле сваки стих за себе ритмичан је и у ужем смислу ритма по квантитету и у ширем смислу ритма по квалитету. Ни у једном стиху нијесу измијешане, као на пр. у цитираним Његошевим, разне ритмичне јединице. Е, али размјер им међусобни није исти — и г. Врх. побркавши *размјер* т. ј. број слогова у стиху, или правилније *број* стопа са самом стопом, *с бројем и одношајем слогова у стопи, такту* — на пошљетку већ не зна ни сам шта хоће да докаже. Јер да сви стихови исте пјесме морају имати исти број слогова то није смио отворено и јасно казати — него је завио у ону своју кусаву дефиницију стиха, а можда се у пошљедњем моменту сјетио и тога да је и наш трохејски десетерац врло прошаран јамбом, дактилом, спондејем и т. д. Него уздајући се да ће му се на празну ријеч вјеровати — загрмио је: Окај се стихова! А ја сам толико анархиста да ништа не вјерујем док ми се не докаже и нарочито не вјерујем у оно што, мислим имам снаге и спреме, могу оборити. Да су цитирани аукторитети, који ме закриљују, као и

Пушкин, Петефи, Хајне, Арањ и *longus est ordo*, знали куд и камо прије мене и куд и камо боље од мене за стихове с разним размјером, за полиритмичан стих, стих неправилног ритма, зна у образованом свијету сваки гимназиста, као и то да је полиритмика и различан размјер, по правилу једини наговјештај, једина, кржљава одмјена мелодије у ст. класика, на пр. у хексаметру, а поглавито у строфама лирске поезије — Сафиној, Алкејевој итд. И само г. Врх. као српски критичар може у свом »основном појму« о стиху — видјети уједно и све појмове о стиху!

Наравно, да и у овом правцу ослобођење стиха од метрике има екстрема, има заблуда. Али, опет, зар није штета а уједно и знак наше пјесничке комозије — која може једном да буде фатална — кад нпр. Митровић од својих седамнаест балада пише седам у трохејском осмерцу, нашем колском стиху, који је, по моме мишљењу, неприличан за баладе. У овој прилици и нехотице ми се натура она разноврсност и богато шаренило ритма и размјера, којом кипте већ првих неколико стихова Његошева *Поздрав Штити Србобрана!*

In der Beschränkung seigt sich der Meister — казао је још Гете.

Па и г. Врх. боље би учинио био да се умјерио, да је погледао мало око себе, у своју најближу околину. Његовој се учености само још мање могу поклонити што је показао да се умије »швоћкати« са Шопенхауером и да без повода и зазора назове Малармеову поезију бунцањем у стиху. Нијесам читао Малармеа — али сам читао како га необично хвали и један Врхлицки. А за Врхлицкога се ваљда тек не може рећи да нагиње декадентима. Спомињем то само за то да се види како је г. Врх. брз и свагда спреман да преломи над неким мач. Ништа се у нас не доказује ако се грди Маларме, као што је сувише проблематична и тежња г. Врх. да се дјетињасто љути на Шопенхауера, пред којим и један Толстој капу скида. Нико није крив г. Врх. ако он не види у

Шопенхауеру ништа друго, до пакости непризнатог генија. Он показује тиме само да га сувише мјери према себи самом.

А колико се г. Врх. сам себи свиђа у тој својој улози најбоље показује његово безразложно разбацавање са звучним ријечима декаденти, лит. анархисте. Прије него што бисмо и почели о том говорити, добро би било да г. Врх. каже шта он види у тој тако страшној декаденци. Јер шта се све не трпа у ту ријеч. У једном ученом друштву у Бечу, на скупу самих доктора философије говорио је један од њих о декаденци. Послије се двије дуге сједнице препирало, диспутовало. На пошљетку ће запитати др. Höfler, професор и доцент за психологију и логику на овд. универзи, главног поборника против декаденце: би ли хтио бити тако добар да обиљежи, дефинише свој појам о декаденци! И сви јунаци ником поникоше, а главни поборник — замуца и заплете се као пиле у кучине.

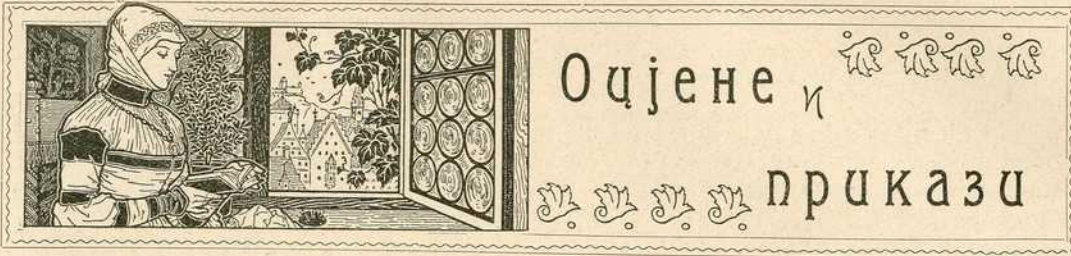
Изгледа ми слично и да г. Врх. назива декаденцом све што му се не свиђа, denn eben wo Begriffe fehlen da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein. Кад га човјек слуша како праска мислио би Бог шта се догодило у нашој књижевности; мислио би опет какав анархиста стао проповиједати — хришћанство! Јер досад су анархисте негирале аукторитете — г. Врх. је открио нову врсту анархиста, оне који о аукторитетима имају више мишљење него неки професори српског језика у гимназији! Чудан свијет. Нико не смије порицати оне, који се тако по ком професору допадају. Нико не смије имати ни више мишљење о ком било, него што га има таки један професор. Ама што г. Врх. не каже то своје мишљење? Што он увијек само чека да други

каже своје мишљење па да га он онда поцијепи, са своје стране — увијек једнострано? Још Лесинг је рекао да је она критика најгора која ни рушећи не ствара.

У нашој критици није ни додирнуто, а камо ли ријешено ни једно од битних питања књижевних; ни један аукторитет још није добио своје мјесто; о културним задаћама књижевности нигдје се и не говори. Ја мислим да је у оваком добу добро дошло свачије мишљење, критичко мишљење — ако има двије неопходне потребне карактерне црте — *озбиљност и савјесност* или искреност убјеђења. У свом досадашњем раду мислим да се нијесам огријешио о те двије црте.

Али г. Врх. је у свом, за ме нерастумаченом, нападају на мене толико неозбиљан и толико несавјестан да заборавља са свим докле допире право критике, а гдје настаје ординарна, лична пакост — и у екстази онога осјећања, које сам толико напада код Шопенхауера, на крају своје биљешке чак ми и пријети. Кад се већ осјећао позван да ме туче — милије би ми било да ми је, у мјесто пријетње, казао и показао у чему ја гријешим. Јер кад ја кажем све што знам и што имам да кажем онда ми г. Врховац више не може помоћи, ни извести ме из заблуда. А то, ваљда, хоће права критика. Али, пардон. Г. Врховац је српски критичар и као српски критичар, не смије имати у виду прво и прво писца него публику, пред којом ваља показати како писац ништа не зна (у том послу нарочито помажу Schlagworten као декадент, литерарна анархија и т. д.) и уједно је ту публику, замотано, али доста провидно увјерити (нарочито размахујући се основним појмовима и т. д.): како је сву мудрост овога свијета поцрпио баш дотични господин критичар.

Беч.

Оцјене и прикази

Додатак Поменику од 1888.

Знаменити људи у српскога народа, који су преминули до краја 1900. г. Написао М. Ђ. Милићевић. У Биограду, у Српској Краљевској Штампарији 1901. Цена 2 дина.

Поменик знаменитих људи у српскога народа свакако је једно од знаменитијих дјела у српској литератури. У њему су сачувана имена многих бораца за слободу српску и многих српских књижевника и добротвора, који би се друкчије давно заборавили. Ради тога морамо бити захвални г. Милићевићу, на истрајности у послу око прикупљања имена и биографија њихових. Но ипак не можемо, а да му не замјеримо, што је, како изгледа, одвише олако узео тај посао и заборавио у Поменику унијети имена неких људи, који су одиста и знаменити и велики, далеко већи, него толики други, што их је он споменуо. Некако се десило, да су ти људи већином баш из Босне и Херцеговине и Црне Горе, па би се могло мислити, да су нарочито запостављени, кад се не би знало да је г. Милићевић непристрасан и да је томе криво само његово хитање и немарност при раду. Ми ћемо споменути имена тих заборављених великана, па да се види, да они нису слављени и познати само у својој ужој домовини него и много даље ван граница њезиних. Ево нам првога Луке Вукаловића, чувенога војводе херцеговачкога, ево Грчића-Миленка познатог пјесника, кога су чак назвали »фрушкогорским славујем«, ево Данила Петровића-Његоша првога Књаза Црногорскога и његова брата великога војводе Мирка побједитеља Турака на Грахову. Ево и три славна херцеговачка хајдука: Сердара Шћепана, Војводе Илије и Ђоке Баћевића, које исти Војвода Мирко у своме »Јуначком Споменику« често, врло често спомиње. Па гдје је Војвода Максим Баћевић и гдје су босански јунаци Поп Каран Карановић и Петар Пеција Поповић? Све их је Милићевић заборавио, као да су најнезнатији и најобичнији људи.

Но ми смо држали, да ће он што је заборавио у једноме, надокнадити у другој Поменику и са радошћу смо дочекали овај његов Додатак. На жалост, брзо смо се увјерили, да не само што није старе великане наново споменуо, него је многе друге заборавио. Заборавио је Нику Бесаровића, првога приповједача босанскога, Мићу Љубибратића, познатог друга Вукаловићева, Јолу Пилетића, Новака Милошева, Станка Рабоњића, чувене јунаке црногорске, Новицу Церовића убојицу Смаил-агина, кога и хрватски пјесник опијева, Саву Бјелановића одличног публицисту српског, Мишу Димитријевића, Јована Павловића, Миту Поповића, пјесника и још неке. Ако је ово одиста поменик знаменитих људи српскога народа, онда се ови људи нијесу смјели заборавити и Милићевић не може ничим оправдати своју немарност према њима...

Али и осим ове и најглавније мане, овај је Додатак препун других мана. Изгледа, да га је писац писао још брже него први, као у жељезничком купеју. Он н. пр. каже неколико ријечи о пок. Ики Вукићевићу, па, при крају, вели: »опширније у Мостарској Зори од 1. априла 1899. бр. IV. стр. 151.« Лијепо! Онда је могао о свакоме овако. Није се требао мучити, па ни кратке биографије писати, него да је само споменуо име, па казао: »опширније у том и у том календару или листу« и онда нека се читаоци муче и траже тај календар или лист.

Хитање и лакомисленост његова огледа се и у овоме, кад н. пр. на стр. 10 пише о пок. Јовану Анђелковићу:

»Године 1860, августа 19. постао је ђенералштабни потпоручник;

Године 1862, јула 30, поручник;

Године 1866, јануара 1, капетан II. кл.;

Године 1870, јануара 1, капетан I. кл.;

Године 1873, јануара 1, постао је мајор;

Године 1876, марта 10, потпуковник;

Године 1879, августа 10, пуковник.;

Године 1885, августа 10, ђенерал.«

Исто овако пише о Димитрији Ђурићу, генералу, на стр. 39.

»Основну школу и гимназију учио је у Биограду.

У артилериску школу ступио је 29. октобра 1855.

Каплар је постао 22. дек. 1856;

Поднаредник 16. нов. 1857;

Наредник 5. нов. 1857;

Потпоручник 9. авг. 1860;

Поручник 30. јула 1862;

Иступио из војске 5. фебр. 1863;

Наново примљен као поручник 5. дек. 1867. За тим је постао:

Капетан II. класе 2. јан. 1872;

Капетан I. класе 27. априка 1873;

Мајор у год. 1876;

Потпуковник 1876;

Пуковник 1881, а

Генерал је постао у очи саме смрти своје 1893...«

Па није ни ово све.

Има врло заслужних људи, са којима г. Милићевић у кратко сврши, док их има, чије тестаменте и писма дословце штампа, само да биографија изгледа дужа. Ми не знамо шта ће у *Додатку* оно дугачко писмо пок. Васе Живковића, осим да се види, да је он писао Милићевићу: »Ви сте до сада толико урадили, да вам се и најбољи наши родољуби до земље поклонити морају; ви сте у своје изврсноме делу *Кнежевини Србији* сковали дијадем, а у делу *Краљевини Србији*, крунисали сте Српство, али тим и себе...« Покојни пјесник није знао, да ће му се писмо штампати, с тога је оволико претјерао, као што обично претјерују књижев-

ници у писмима један другоме, али је г. Милићевић могао наћи згодније мјесто, гдје ће га штампати...

Ако би смо хтјели пребирати све мане Милићевићеве у овоме дјелу, нашли би смо их још, али мислимо, да то није потребно. Читаоци ће и по овоме видјети, да *Додатак Поленику* не вриједи много.

✕ Пјесме Љуб. Н. Симића,

издање уредништва »Градине«. Ниш.
Штампарија Ђорђа Муња. 1901.

Љубомир Симић, сада већ покојни, млад је пјесник. Тек прије двије или три године почео се јављати у српским листовима: *Звезде*, *Градини*, *Босанској Вили* и већ је успио био, да привуче на се пажњу неколико љубитеља српске појезије. То је за једнога младића од двадесет година било доста! Но како га је неумитна смрт прерано отргнула од свијета и сахранила у гроб, то је уредништво *Градине*, да му сачува спомен и да чује суд српских критичара о њему, издало његове пјесме. Лијепа мисао, па макар се њоме и не користила много књижевност српска! Лијепо је то због родитеља и другова Љубиних. Њих ће ова књига чешће потсјетити на покојника и чешће им измамити сузу на очи за њим. Читалачку публику пак не ће одвише задовољити и ако ће јој показати колико је покојник имао дара и колико је обећавао. И нико не ће зажалити ону скромну свотицу, коју је за књигу дао, јер је чист приход намијењен за подизање споменика покојнику. А толико је и задужио српску публику.

Српска

* *Караџић*, лист што излази у Алексинцу, под уредништвом Тих. Р. Борђевића, донио је у свесци за мај о. г. народну причу, под натписом *Зашто Турци не једу свињско месо*, која необично вријеђа вјерске осјећаје наше браће Мухамедове вјере. Ми најстрожије осуђујемо уредништво *Караџића* што је ту, тако луду и огавну ствар пустило у лист. Та, за Бога, није све ни што се од народа чује лијепо.

То је најбоље знао неумрли Вук, који је пробирао па чак гдје гдје и поправљао оно што ће у својим књигама штампати. Желимо и то с разлогом, да се оваке ствари у будуће не понављају, јер се од њих има више штете него ли користи.

* Српске Краљевске Академије изашао је *Споменик XXXVIII*. Први разред 34. Садржај: *Српски умјетници у италијанским мислима XVII. столећа*, приопћује В. Божић; 2. *Антички споменици у Србији*, од Н. Вулића и Ант. фон Премерштајна; 3.

Прилози расправи »Одношаји Пећских патријарха с Русијом у XVII. вијеку« у Гласу LVIII и LX, од Стевана Димитријевића; 4. *Лепавински цароставник*, приказао Никанор Ружићић; 5. *Стари Студенички зборник*, описао га Вид Вулетић Вукасовић; 6. *Пошља патријарха Мојсеја, дана раиком митрополиту Арсенију Јовановићу*, саопштио Иларион Руvaraц; 7. *Један српски родослов нове редакције*, саопштио Ат. Пејановић; 8. *Стари српски рукописи у књижицима Југословенске Академије у Загребу*, приказао их епископ Никанор Ружићић. — Биоград. Државна Штампарија Краљевине Србије, 1900. — 4^о, стр. 147. Цијена 2 динара.

* За XI. и доцнија кола Српске Књижевне Задрге спремају се ова дјела: пријевод *Оландије Е. де Амичиса, Мртвих душа Н. В. Гогоља и Набоба А. Додета, Антологија српске лирике од П. Борђића до Бранка Радичевића* под уредништвом проф. Тихомира Остојића, *Пјесме Војислава Илића, Епске пјесме, драмати и приповијетке Ђуре Јакшића, Приповијетке С. Матавула, Приповијетке Светозика Ранковића, Свјетле слике Драгутина Ј. Илића, Збирка чланака Св. Вуловића из историје српске књижевности, Рјешник необичних ријечи у писаца »Славено српскога« времена и Историја српскога народа* од Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића.

* *Српска Књижевна Задруга* у Биограду откупила је од Паје Марковића Адамова, уредника *Бранкова Кола* досадање његове приче, које ће се штампати у једном од првих на реду кола.

* *Православна Далмација*, историјски преглед. Написао Е. Н. М (иљаш). Нови Сад, 1901. Штампарија Борђа Ивковића. Издање издавачке књижарнице А. Пајевића. Стр. I—VI. и 1—604. (8^о) Цијена 6 К. — У овоме знаменитом дјелу наш чувствни радник на пољу српске православне књижевности, Др. Никодим Милаш, епископ задарски, излаже на темељу необоривих података историју православне цркве у Далмацији и почевши од 55. год. па до 1849. и јасно износи у седам периода све доживљаје Православља у Далмацији. Први период почиње од 55. до 313., други од 313—732., трећи од 732—1075., четврти од 1075—1420., пети од 1420—1699., шести од 1699—1729., седми од 1729—1849. О важности овога дјела најбоље нам јамчи име поштованог писца, (који нам такођер обећаје скоро и преглед црквених догађаја у Боци Которској и у Дубровнику), те држимо да га можемо препоручити најтоплије не само нашим свештеницима него и сваком интелигентнијем Србину.

* Симо Поповић, физик у Сомбору, повјерио је уреднику *Бранкова Кола*, Г. Паји Марковићу Адамову да среди у једну збирку све књижевне радове покојног Ђене Павловића, свога брата.

* *Спољашњи одношаји Србије новијега времена*. Написао Јован Ристић. Трећа књига, 1768—1872. год. Знаменити овај државник српски оставио је у аманет својим синовима да ово дјело након његове смрти издаду, што они, ево, и чине. У овој књизи пок. Ристић црта рад кнежевих намјесника послје смрти кнеза Михаила па до пунољетства кнеза а доцније краља Милана. Књига ће ова без сумње добро доћи нашим политичарима, јер је она поред специјалних и индивидуалних погледа чувеног српског дипломате на ондашње догађаје и разлагања о њима, проткана важним документима, који овој књизи дају и историјске вриједности.

* Г. Милан Андрић јавља: »Дао сам у штампу књигу под натписом: *Слике из мога албума*. Те су слике излазиле у *Јавору, Стражилову, Застави, Бранкову Колу, Бранику* и у другим српским листовима,

а сад ће их читалачка публика добити сакупљене у једној књизи, која ће изаћи из штампе до Преображења ове године. Књига ће изнијети петнаест штампаних табака, а цијена јој је двије круне. Штампарски ћу трошак морати подмирити претплатом, па стога молим све пријатеље моје и пријатеље српске књиге, да ме у томе са скупљањем претплатника потпомогну, а скупљачима дајем сваку десету књигу за труд њихов. — Претплату ваља слати писцу у Темишвар (Temesvár, Serb. Bischofs-Palais) до гореозначеног дана.

* *О хумским епископима и херцеговачким митрополитима*, до год. 1766. Написао Иларион Руvaraц. У Мостару 1901. Издавачка Књижарница и штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића. — Ова књижица из пера познатог историчара српскога оштампана је посебно из књиге: *Српска православна херцеговачко-захумска митрополија при крају 1901. г.*

* *Мостар некад и сад*, пише Лука Грђић-Бјелокосић. Прештампано из *Звезде*. Београд. Штампарија Ђојовића и Мићића. — И ако кратко и доста површно написана, ова ће књижица добро доћи свакоме, који хоће да поближе упозна главни град кршине нам Херцеговине.

* *Вој. Ј. Илић: Туђински бисер*. Пријепевн Пушкина, Љермонтова, Шилера, Уланда, Хајне-а, Ламартина и других. Београд, Штампарија Драг. Миросављевића, 1901. 8^о, стр. 30. Цијена 40 п. дин. О овој ћемо књижици проговорити, кад је будемо добили на приказ.

* У 207. свесци *Летописа Матице Српске* наш сарадник Марко Цар опширно оцјењује књигу другог нашега сарадника Дра Љубомира Неђића *Новији српски писци*. У тој ојени на једном мјесту вели: *Ја поздрављам у Неђићу најбољег мајстора на пољу наше естетичке критике а завршује овако: Као дјело умна и укусна стисатеља она је (Неђићева књига) свакојако знаменита појава у нашој литератури; али као резултат кроз субјективних погледа пишчевих, она ће се различито цијенити и различито тумачити. А што се год буде износило против или у прилог Неђићеве критике, неће опет бити пресудно, као што није пресудно ни његово лично мишљење за познију оцјену данашњих српских писаца...*

* Српска Краљевска Академија примила је за своја издања ове научне радове: *Анализе минералних вода у Србији*, од Др. М. Николића и Др. А. Зеге; *Прилог за историју српског устанка*, од академика Ч. Мијатовића; *Прилози историје словенских језика*, од Ал. Белића.

* Из *Просветнога Гласника* засебно је оштампано: *Естетичко васпитање*, расправа Др. Душана Рајичића, и *Ђуро Срапо*, прилог српској историји од Ст. Станојевића.

* Српска Дубровачка Штампарија почела је издавати у појединим свескама *Anekdote* пок. Дум-Ивана Стојановића. Прва свеска већ је готова и продаје се по 30 потура (поштом 40). Препоручујемо топло ово дјело публици српској.

* *Ко је Ђело Врђанин*. Прилог испитивању историјских трагова у народним пјесмама, од Јов. Н. Томића. Оштампано из *Караџића*. Београд, Штампарија Мате Јовановића, 1901. — 8^о, стр. 21. Цена?

* *Њ. С. Књаз Мирко*, син Њ. Кр. В. српскога Књаза-пјесника Николе I. компоновао је марш *Ricordo di Roma* (успомена на Рим), који је свирао оркестар у римском народном позоришту. Марш се особито допао Талијанима, те се је три пута морао понављати, а симпатични композитор, који се ту задесио, бурно је поздрављен.

* *Неета, Књига мојега сина*, са дозволом списатељице превео Иван Васин Поповић. Сарајево. Штампариија Тира и Фоглера. 1901. — Малена књига, али препуна највешћих савјета, што их матери сину дати може. Њу можемо препоручити свакоме, а нарочито српској омладини.

* Друштво *Рад* одржало је у Новом Саду 27. пр. м. своју редовну главну скупштину, у којој је констатовано, да друштво напредује, а 1900. године имало је сувишак од 567 круна и 90 потура. Друштво *Рад* издаваће још и недељни лист за српске породице, а у септембру узеше у своје руке и дјечији лист *Нелен*, који је до сад издавала Српска Штампариија у Загребу. Ово је скупштина ријешила на понуду д-ра Јована Јовановића-Змаја.

* *Ј. Ђ. Авакумовић* издао је овај претплатни позив: „По жељи пријатеља, одлучио сам се да печатим моје одбране у судовима и Скупштини. У нас, код судова, нема стенографа који би бележили све говоре; а сама природа послова искључује писане одбране унапред. За то не могу печатати све одбране, већ само оне које су прибележили стенографи. А од говора у Скупштини који су сви стенографисани, одабрао сам веће и важније. Све прикупљене одбране и говори изнеће више књига у формату осмине, свака књига 10—15 табака. Да бих знао, колико ћу егземплара печатати, отварах упис на прву књигу и молим познанике и пријатеље да се заузму за претплату. Цена је једној књизи, за претплатнике: у Србији 1 динар и 50 пара; за Бугарску 2 лева; за Аустро-Угарску, Босну и Херцеговину 2 круне, са поштарином. Новац се из Србије шаље мени, са списком претплатника; а са стране на адресу: Геца Кона, књижару у Београду, Кнез Михајлова улица.

* *Фромон и Рислер*, роман из париског живота, написао Алфонз Доде, превео Мита Ђорић. Издање књижаре Д. М. Ђорића. Београд 1901. Цијена је књизи 3'60 дин. Ово је дјело наградила Француска Академија. Износи у пријеву 347 страница велике осмине.

* *Женидба краља од Србије, мир и радост Србадији, Србији*. Легенда сватовска — Србијска, 1900. Песма нестиховна *Александра Сандића*. У Н. Саду, издање Браће Поповића, 1900. — Већ по натпису може се познати, да је и ово једна од оних пјесама »нестиховних«, којим нас доброћудни старац Сандић с времена на вријеме дарива. Да би овој књижици подигли цијену и важност, Браћа Поповићи, »не жалећи материјалних жртава« украсише је »илустрацијам« из неког свог календара. Хвала им од сад па до вијека!

* *Одломак из написане пре 1891 расправе о главним моментима у животу св. Саве, првог српског архиепископа*, написао Иларион Рувацац, прештампано из *Летописа* Матице Српске.

* *Рај без Адама*, приповијест из американског живота. Написао Иван Васин Поповић. (Прештампано из илустрованог листа *Наде*, год. 1901.) Сарајево, 1901. Земаљска штампариија. Цијена по Круне. — О овој свакако интересној књижици »донијећемо што скорје свој суд.

* *Васкрсеније Краљевића Марка*, под тим је натписом дао у штампу овећи сатирични спјев Г. Стеван Бешевић-Петров, те позива српску публику да се претплати. Књига ће изијети 10 штамп. табака на финој хартији, а цијана јој је само 1 круна. Претплата се шаље до 31. јула писцу у Загребу.

Лица

* Наши сарадници *Јован Скермић*, *Божо Черовић* и *Божа Николајевић* положили су недавно докторат филозофије, први у Лозани, други у Бечу а трећи у Хајделбергу. Најсрдачније честитамо!

Словенска

* *Zemljopis Hrvatske* napisali Dr. Hranilović, D. Hirc, vlastitom nakladom pisaca, u Zagrebu 1891. Tisak Antuna Scholza. Svezak 4.

* Иван Цанкар написао је недавно комедију *За народов благор* (За добро народа) у којој исмијава странке и њихову фразу »за добро народа«. Цанкар је већ једанпут посвједочио свој драмски таленат у драми *Јаков Руда*, а овдје је осим свога талента показао и своје увјерење. Осим тога је међу издањима *Матице Словенске* изашла и његова новелета *Путовање Николе Никича*, која је најбољи новелистички рад и његов и новије словеначке литературе. Ту приказује разне типове словеначког народа, који скоро сви пропадају јер су гране дрвета које је осуђено на смрт. Новела је пуна тихе меланхолије, карактери су сви нови за слов. литературу, а из сваког ретка осјећамо душу пишчеву и оригиналност. На читаоца утиче неком елементарном снагом и осим дубоких осјећаја побуђује и на размишљање. У овим дјевма радњама упознајемо Цанкара с једне стране као сатирика и циника, с друге стране као великог меланхолика, какав је он измијешан у свима својим радњама. Свакако је он »једини писац у Словенији који мисли«, као што неко рече.

Спирара

* *L'opinion publique en France d'après la poésie politique et sociale de 1830 à 1848*. Dissertation de doctorat présentée a la Faculté des Lettres de l'Université de Lausanne par Jean Skerlitch, licencié ès-lettres. Дисертација нашега драгог пријатеља, којој је задаћа да изнесе, као што се већ и по самом натпису види, слику јавног мнијења у Француској по политичкој и социјалној појезвији од 1830. до 1848. написана веома брижљиво, те ћемо о њој у наредном броју проговорити опширније.

СА ДР Ж А Ј: *Знаменити Срби XIX-ог вијека* (Проспекат Српске Штампариије у Загребу). — *Пјесништво: Из прозаида* Змајовиних: *Бојка порука*. — Алекса Шантић: *О, путничке...* — *Приповијетке:* Стеван Сремац: *Чича Јордан* (наставка). — Милош П. Ђирковић: *Троје*. — Иван Савкац: *Мртви неће*, превео Милош Ивковић. — Антон Чехов: *Манић*, превео Веља Мирсављевић. — Чланци: Павле Поповић: *О Горском Вијенцу* (наставка). — Светислав Стефановић: *Прилог карактеристичности српске критике*. — *Оцјене и прикази: Додатак Поменику од 1888*, написао М. Ђ. Милићевић. — *Пјесме Љуб. Н. Симића*. — *Хроника: Српска. Словенска. Страна.*

Претплату *Зоре* прима Бена Администрација, затим Издавачка Књижарница Пахера и Кисића у Мостару, и сви њени повјереници. — Рукописи шаљу се Уредништву. — Поједина свеска стаје 80 хелера. — Прима трговачке и друге огласе, рачунајући од легит-редка у једном ступцу и то: за једно оглашавање по 12 хелера, за три оглашавања по 8 хелера, а за више од три пута, као и за огласе на читавој страни, знатно јефтиније. За сваки пут оглашавања урачунава се 60 хелера билеговине.

ШТАМПА СЕ У ШТАМПАРСКО-УМЈЕТНИЧКОМ ЗАВОДУ ИЗДАВАЧКЕ КЊИЖАРИЦЕ ПАХЕРА И КИСИЋА У МОСТАРУ. 1901.